

Полтавський університет економіки і торгівлі
Навчально-науковий інститут денної освіти
Форма навчання заочна
Кафедра фінансів та банківської справи

Допускається до захисту
Завідувач кафедри _____ О.ЯРІШ

« ____ » _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Трансформація механізмів формування доходів місцевих бюджетів
України в умовах фінансової децентралізації»

(за матеріалами Міністерства фінансів України)

зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа, страхування та
фондовий ринок
освітня програма «Фінанси і кредит»

освітній рівень магістр

Виконавець роботи

Усенко Альона Миколаївна

(підпис, дата)

Науковий керівник

к.е.н., доц. Глущенко Юлія Анатоліївна

(підпис, дата)

Рецензент

д.е.н. проф., Томілін Олексій Олександрович

Полтава 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ.....	8
1.1. Місцеві бюджети як складова публічних фінансів: сутність, функції та значення.....	8
1.2. Принципи та методологія порядку формування дохідної частини місцевих бюджетів.....	17
1.3. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового збалансування бюджетів	30
Висновки за розділом 1.....	37
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ТА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ.....	38
2.1. Вплив макроекономічних тенденцій на формування доходів місцевих бюджетів.....	38
2.2. Структура та динаміка доходів місцевих бюджетів: сучасний стан і проблемні аспекти.....	47
2.3. Аналіз міжбюджетних трансфертів як інструмент формування та регулювання доходів місцевих бюджетів.....	55
Висновки за розділом 2.....	63
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЮЧОЇ СИСТЕМИ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ.....	67
3.1. Напрями вдосконалення планування і адаптивного прогнозування доходів місцевих бюджетів.....	67
3.2. Оптимізація механізмів міжбюджетного регулювання в умовах бюджетної децентралізації	77
3.3. Посилення фінансової самодостатності територіальних громад та впровадження ефективних податкових стимулів	84
Висновки за розділом 3.....	88
ВИСНОВКИ	90
ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	92
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Фінансова децентралізація, що здійснюється в Україні спрямована на посилення ролі місцевих бюджетів у напрямку забезпечення соціально-економічного розвитку територій та підвищення фінансової спроможності громад.

Одним із ключових аспектів цього процесу є трансформація механізмів формування доходів місцевих бюджетів, яка передбачає як розширення податкової бази, так і оптимізацію міжбюджетних трансфертів.

В умовах обмеженості державного фінансування та зростаючих потреб населення ефективне формування доходів місцевих бюджетів стає вирішальним фактором стабільності фінансової системи територіальних громад.

Використання податкових стимулів для розвитку місцевої економіки, цифровізація адміністрування та планування бюджетних надходжень дозволяють підвищити прозорість фінансових потоків і сприяти сталому розвитку регіонів.

Вивчення та вдосконалення механізмів формування доходів місцевих бюджетів створює передумови для ефективної фінансової автономії громад і забезпечення реалізації політики децентралізації на практиці.

Дослідження фінансової стійкості та удосконалення механізмів формування місцевих бюджетів та пропозиціях щодо підвищення ефективності мобілізації власних фінансових ресурсів, що вивчали Ю. С. Білик, Н. Ю. Мардус і А. Є. Буряченко.

Теоретико-методологічні засади місцевих фінансів, бюджетне вирівнювання та забезпечення самодостатності територіальних громад розглядали Г. В. Возняк, О. Д. Василик, Н. І. Власюк, Т. В. Мединська, М. І. Мельник, Т. Крушельницька та О. Ф. Кириленко.

Проблеми міжбюджетних відносин, трансфертів та управління бюджетними процесами досліджували Т. М. Рева, К. М. Ковальчук, Н. В.

Кучкова, Л. Є. Клець, С. А. Романюк, Т. Станкус, С. І. Юрій та Р. В. Фросіняк.

Зарубіжні дослідники, зокрема E. Ahmad, G. Brosio, Di Francesco, Alford, Lim, Ho, Kiel, Elliott, A. Janeš, A. Faganel, R. A. Musgrave, P. B. Musgrave, R. L. Watts, R. M. Bird, M. Smart та інші, вивчали фіскальний федералізм, міжурядові трансферти, бюджетне управління та ефективність публічних фінансових систем.

Поряд із накопиченими теоретико-методологічними напрацюваннями, в Україні залишається необхідним детальне вивчення механізмів розширення та стабілізації доходної бази місцевих бюджетів, ефективності адміністрування податків і зборів, оптимізації міжбюджетних трансфертів, впливу податкових стимулів на економічну активність територіальних громад та інтеграції бюджетного планування з програмами розвитку інфраструктури, освіти та соціальної сфери.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження процесу організації формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення їхньої фінансової спроможності та ефективності управління бюджетними ресурсами.

Реалізація поставленої мети передбачала визначення завдань теоретичного, аналітичного та прикладного характеру:

- дослідити сучасні теоретико-методологічні підходи до формування доходів місцевих бюджетів;
- узагальнити наукові концепції фінансової автономії територіальних громад та механізми міжбюджетного регулювання;
- проаналізувати основні макроекономічні показники та стан виконання доходної частини місцевих бюджетів на прикладі територій України;
- визначити напрями ефективного планування та адаптивного прогнозування доходів місцевих бюджетів;
- розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності мобілізації власних доходів та оптимізації бюджетного процесу;

- запропонувати шляхи посилення фінансової самодостатності громад і впровадження ефективних податкових стимулів для забезпечення сталого розвитку територій.

Об'єктом дослідження є процес трансформації механізмів формування доходної бази місцевих бюджетів під впливом фінансової децентралізації.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти формування доходів місцевих бюджетів України в умовах фінансової децентралізації.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у кваліфікаційній роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: діалектичний – для аналізу теоретичних та методичних підходів до формування доходів місцевих бюджетів; системний та історичний – для розкриття еволюції механізмів формування доходної частини місцевих бюджетів та уточнення основних понять у сфері публічних фінансів; економіко-статистичний – дослідження динаміки та структурних змін доходів місцевих бюджетів України в умовах фінансової децентралізації; графічний – для візуалізації тенденцій і результатів аналізу доходної бази місцевих бюджетів. Поєднання системного підходу та загальнонаукових методів (аналізу, узагальнення, абстрагування, групування, конкретизації) забезпечило формування обґрунтованих висновків та напрямів удосконалення механізмів формування доходів місцевих бюджетів.

Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти України (Закони України, Бюджетний кодекс, Постанови Кабінету Міністрів), офіційна статистична та аналітична інформація Міністерства фінансів України, матеріали досліджень аналітичних центрів, наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів у галузі фінансів і бюджетної системи, а також дані, доступні у відкритих джерелах Інтернету, зокрема Державний веб-портал бюджету для громадян Open Budget та сайт Міністерства фінансів Index.minfin.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у системному дослідженні механізмів формування доходів місцевих бюджетів України та фінансової автономії територіальних громад. Визначено сутність категорій

місцеві бюджети, що трактується як: «фінансовий інструмент територіальних громад, який забезпечує їх спроможність виконувати базові функції та реалізовувати програми розвитку» та категорії доходи місцевих бюджетів - «фінансові потоки, що акумулюються на місцевому рівні та забезпечують задоволення бюджетних потреб громадян та розвитку територій». Встановлено сучасні теоретико-методологічні підходи до формування доходів місцевих бюджетів, які передбачають стабілізацію нормативів податкових надходжень та узагальнено наукові концепції міжбюджетного регулювання на основі оптимізації системи трансфертів, підвищенні прозорості і результативності їх використання та забезпеченні справедливого і стимулюючого розподілу ресурсів між територіальними громадами, що дозволить визначити ключові напрями оптимізації бюджетного процесу. Проведено аналіз основних макроекономічних показників і стану виконання доходної частини місцевих бюджетів на прикладі українських територій, що дало змогу розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності мобілізації власних доходів, зокрема, розширення податкової бази, застосування диференційованих ставок та сучасних цифрових інструментів адміністрування податків, упровадження податкових стимулів для бізнесу, розвитку локальної інфраструктури, а також посилення ролі бюджету розвитку для підвищення фінансової самодостатності громад. Запропоновано спрощення та оптимізацію системи міжбюджетних трансфертів, шляхом підвищення прозорості їх розподілу, посилення моніторингу цільового використання та запровадження стимулюючих механізмів, орієнтованих на нарощування власних доходів територіальних громад. Визначено взаємозв'язок стратегічного розвитку територій із середньо- та довгостроковим бюджетним плануванням шляхом узгодження пріоритетів розвитку з фінансовими можливостями громад, що підвищує прогнозованість доходів та забезпечує їх сталий розвиток. Запропоновано підвищення ефективності мобілізації доходів шляхом цифровізації адміністрування податків та бюджетного процесу, що сприятиме прозорості, зниженню рівня ухилення від сплати податків і прискоренню прийняття управлінських рішень. Обґрунтовано впровадження

системи моніторингу результативності податкових стимулів із ключовими показниками ефективності для своєчасного коригування податкової політики та цільового спрямування ресурсів на пріоритетні напрями розвитку територій.

Висновки й рекомендації кваліфікаційної роботи були впроваджені у навчальний процес кафедри фінансів та банківської справи Полтавського університету економіки і торгівлі та використовуються під час викладання дисциплін «Фінанси», «Публічні фінанси» та «Бюджетна політика та управління фінансами».

Основні наукові положення й висновки наукового дослідження пройшли апробацію на XI Міжнародній молодіжній науково-практичній інтернет-конференції «Наука і молодь в ХХІ сторіччі» (до всесвітнього дня науки та в ім'я миру та розвитку, Міжнародного року кооперативів 2025), (ПУЕТ, м. Полтава, 10 лист. 2025 року, сертифікат №311/10112025), (Дод. А.1 - А.2).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

1.1. Місцеві бюджети як складова публічних фінансів: сутність, функції та значення

Зі створення держави почав формуватися механізм бюджетних відносин, який виник у процесі тривалого розвитку економічних та грошових зв'язків у суспільстві. Бюджет як економічна категорія, що зародився у процесі розвитку суспільних форм організації фінансів став важливим інструментом забезпечення функціонування органів влади.

Термін «бюджет» має норманське походження та означає «шкіряна сумка». Історично це поняття пов'язане з англійською бюджетною традицією: у середньовіччі канцлер казначейства Великої Британії приносив до парламенту сумку з фінансовими документами, які містили звіт про стан державних фінансів. Згодом ця практика стала асоціюватися з терміном «бюджет», що й набув сучасного значення як план доходів і видатків держави або іншого органу публічної влади.

Згідно з положеннями Бюджетного кодексу України, бюджет визначається як: «...план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що реалізуються відповідними органами державної влади, АР Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» (п. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України) [3].

У цьому випадку місцеві бюджети мають важливе значення, оскільки вони дозволяють органам місцевого самоврядування бути фінансово самостійними та самостійно вирішувати, як розпоряджатися своїми ресурсами. Відповідно до положень Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», місцеві бюджети забезпечують фінансову основу для самостійної

роботи громад, сприяють розвитку місцевого бізнесу, поліпшенню інфраструктури та зростанню економічного потенціалу територій [28].

Місцеві бюджети виступають ключовим інструментом реалізації державної регіональної політики, сприяючи структурній трансформації економіки, вирівнюванню соціально-економічного розвитку регіонів, підвищенню ефективності територіального поділу праці. Через механізми місцевого бюджетування забезпечується фінансування розвитку місцевого господарства, житлового будівництва, благоустрою територій, а також здійснення природоохоронних заходів, що загалом формує базу для сталого розвитку територіальних громад.

Як складова публічних фінансів, місцеві бюджети займають ключове місце поряд із державним бюджетом і слугують фінансовою основою для діяльності органів місцевого самоврядування, виконуючи не лише власні повноваження, а й делеговані державою функції.

Серед публічних фінансів, які розглядаються як: «система формування, розподілу та використання грошових коштів, спрямованих на створення відповідних державних фондів, що виконують різноманітні соціально-економічні функції держави», роль місцевих бюджетів полягає у забезпеченні фінансової автономії територіальних громад, ефективному розподілі ресурсів для задоволення місцевих потреб, реалізації соціальних програм та стимулюванні регіонального розвитку [21].

Фінансова децентралізація, розпочата в Україні у 2014 році, значно посилила роль місцевих бюджетів у системі публічних фінансів. Завдяки реформам, громади отримали більше повноважень у сфері фінансового планування, управління доходами та видатками, а також права самостійно розпоряджатися частиною податкових надходжень (зокрема 60% ПДФО, 100% єдиного податку, тощо).

Однак у період воєнного стану та в умовах кризи публічних фінансів, спричиненої повномасштабним вторгненням РФ, навантаження на місцеві бюджети суттєво зросло. Знищення інфраструктури та зниження економічної

активності громад призвели до втрат ключових джерел доходів, зокрема платежів від фізичних осіб. Окрім фінансових втрат, органи місцевого самоврядування були змушені швидко переорієнтовувати свої бюджети на користь першочергових потреб оборони, гуманітарного забезпечення та підтримки внутрішньо переміщених осіб. У багатьох випадках громади стали фактичними центрами первинної допомоги та координації життєдіяльності на місцях, взявши на себе частину функцій, які традиційно виконувала центральна влада.

Війна не лише загострила проблеми бюджетної забезпеченості місцевого рівня, а й поставила під сумнів сталу реалізацію принципів фінансової децентралізації. У нових умовах постала необхідність пошуку адаптивних моделей бюджетного управління, що забезпечать стійкість громад та їх здатність відновлюватися в умовах тривалих криз.

У цьому контексті, формування доходів місцевих бюджетів є необхідною умовою для досягнення сталого розвитку територій та забезпечення їх фінансової спроможності. Таким чином, дослідження теоретичних основ формування доходів місцевих бюджетів та шляхів їх удосконалення набуває особливої актуальності і має на меті забезпечити ефективне використання фінансових ресурсів на користь громади та держави в цілому.

Досліджуючи сутність місцевих бюджетів, зокрема їх законодавче визначення та наукове трактування у працях провідних фахівців (табл. 1.1), доцільно проаналізувати також їхні складові елементи та функціональні інструменти, які сприяють забезпеченню виконання повноважень органів місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації. Загалом, наведені підходи свідчать про те, що місцеві бюджети водночас виконують функції фінансового плану, інструменту соціально-економічного регулювання, а також юридично закріпленого механізму забезпечення бюджетної автономії територіальних громад.

Їх аналіз дозволив сформулювати науково обґрунтоване узагальнене авторське визначення даного терміну.

Таблиця 1.1 – Визначення сутності категорії «Місцеві бюджети»

Білик В., Мардус Н. [1, с.51]	«...ключовий фінансовий інструмент, що забезпечує фінансову автономію територіальних громад та їх розвиток»
Буряченко А. [2, с. 13]	«...елемент грошових відносин, пов'язаних із розподілом створеної вартості через формування цільових фондів коштів, призначених для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів і задоволення потреб населення»
Василик О. [4, с. 51]	«... фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій і спрямовуються на реалізацію функцій місцевої влади»
Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [28]	«...план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування»
Крутько М. [18, с. 57]	«...важливий чинник соціально-економічного розвитку і фінансової стабільності в державі; основний інструмент макроекономічного регулювання; фінансовий базис місцевого самоврядування; інструментом реалізації державної регіональної політики...»
Кравченко В. [16, с. 23]	«...сукупність бюджетів, які формуються, затверджуються і виконуються місцевими органами виконавчої влади та органами самоврядування відповідно до адміністративно-територіального устрою країни»
Тищенко А.	фінансовий інструмент територіальних громад, який забезпечує їх спроможність виконувати базові функції та реалізовувати програми розвитку

В цілому місцеві бюджети розглядаються в теорії та практиці публічних фінансів у трьох основних аспектах. Перш за все, як правовий акт, що надає органам місцевого самоврядування легітимне право на розпорядження бюджетними коштами, які формуються в межах затвердженого плану доходів і видатків. Цей аспект відображає нормативно-правову природу місцевого бюджету як офіційного документа, ухваленого відповідною радою.

По-друге, місцевий бюджет є фінансовим планом (кошторисом), який визначає обсяги надходжень та напрямки використання бюджетних ресурсів у межах одного бюджетного періоду. У цьому контексті бюджет виступає як інструмент планування та управління місцевими фінансами, забезпечуючи прогнозованість і цільове спрямування витрат.

По-третє, бюджет трактується як економічна категорія, що відображає сукупність розподільчих і перерозподільних відносин, пов'язаних з

формуванням і використанням фінансових ресурсів на місцевому рівні. У цьому розумінні бюджет є економічним атрибутом самостійної адміністративно-територіальної одиниці, яка наділена відповідними повноваженнями та функціями.

Структура місцевих бюджетів визначається положеннями статті 5 Бюджетного кодексу України, згідно з якими до їх складу входять: «...бюджет Автономної Республіки Крим, обласні та районні бюджети, а також бюджети місцевого самоврядування. Останні охоплюють бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст (у тому числі районів у містах), а також бюджети об'єднаних територіальних громад, сформованих відповідно до чинного законодавства та затверджених перспективних планів формування територій громад» (рис.1.1) [3].

Адміністративно-територіальна реформа, що відбулася в межах загальнодержавного курсу на децентралізацію, суттєво вплинула на структуру місцевих бюджетів, насамперед через зменшення кількості адміністративно-територіальних одиниць. Зі скороченням кількості органів місцевого самоврядування відповідно зменшилася і кількість місцевих бюджетів, що функціонують у бюджетній системі.

Рисунок 1.1 – Структура місцевих бюджетів України [3]

До початку реформи в Україні нараховувалося понад 12,5 тисяч місцевих рад – сільських, селищних, міських і районних. У динаміці останніх п'яти років простежуються значні трансформації у кількісному складі місцевих бюджетів, що детально представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 – Динаміка структури місцевих бюджетів України у 2019-2025 роках [13]

Типи місцевих бюджетів	Роки				Зміни 2025 р. до 2019 р.	
	2019	2020	2023	2024/25	од.	%
обласні бюджети, бюджет АРК	25	25	25	25	0	0,0
бюджети міст республіканського та обласного значення	185	145	13	1	-184	-99,5
районні бюджети	488	488	136	136	-352	-72,1
бюджети територіальних громад	782	872	1469	1469	687	87,9
бюджети районів у містах обласного значення	40	47	35	28	-5	-30
бюджети міст районного значення	171	164	6	6	-165	-96,5
бюджети селищ міського типу	521	522	39	39	-482	-92,5
бюджети сілрад (сіл)	6927	6597	229	229	-6698	-96,7
РАЗОМ	9139	8860	1952	1933	-7187	-78,8

Скорочення кількості місцевих бюджетів в Україні є свідомим кроком у межах реформи децентралізації, і має цілу низку цілей, що впливають із завдань підвищення ефективності управління публічними фінансами.

Воно спрямоване на підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами на місцях. Бюджети малих громад, які раніше були фінансово неспроможними, об'єднуються в один укрупнений бюджет об'єднаної територіальної громади. Це дозволяє не лише зменшити витрати на адміністрування, а й акумулювати більші обсяги коштів для вирішення місцевих проблем.

Управління фінансами в межах однієї, але потужнішої громади стає простішим, прозорішим та стратегічно цілісним. Завдяки цьому громади отримують більше можливостей для планування розвитку інфраструктури, забезпечення якісних освітніх, медичних та соціальних послуг, а також реалізації капітальних інвестиційних проєктів. Об'єднання бюджетів сприяє

ефективнішому розподілу коштів між різними населеними пунктами громади залежно від їхніх реальних потреб, а також дозволяє вирівнювати фінансову спроможність територій.

Крім того, зменшення кількості бюджетів спрощує контроль за їх використанням, робить фінансові потоки більш прозорими та підзвітними як для держави, так і для жителів громад. Такий підхід відповідає європейській практиці управління публічними фінансами та закладає підґрунтя для сталого місцевого розвитку.

Місцеві бюджети, як ключовий компонент системи публічних фінансів, відіграють визначальну роль у забезпеченні соціального розвитку територій (рис.1.2).

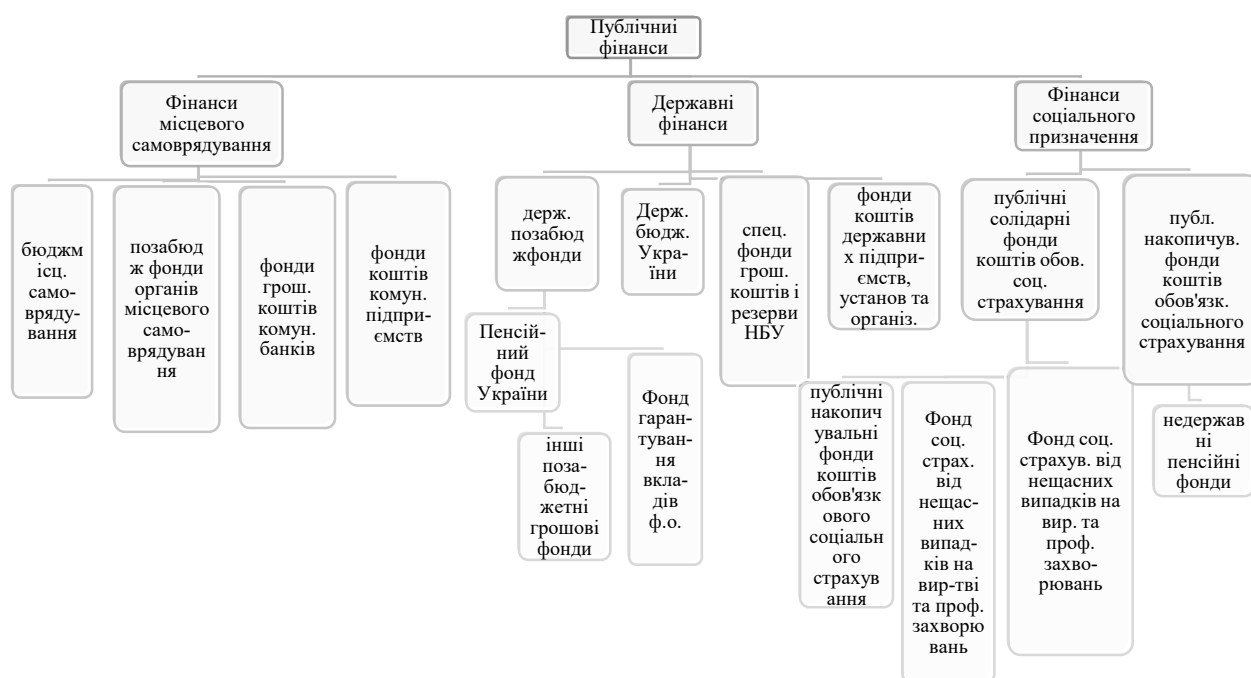

Рисунок 1.2 – Місцеві бюджети в структурі системи публічних фінансів [3]

Вони виконують низку важливих функцій, серед яких провідними є розподільча, контрольна та стимулююча.

Розподільча функція реалізується через механізми перерозподілу суспільних фондів споживання між різними групами населення. Її об'єктом

виступає валовий внутрішній продукт (ВВП), сформований як у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, так і отриманий у вигляді міжбюджетних трансфертів. До останніх належать дотації (базова та додаткові), субвенції (з державного бюджету місцевим бюджетам, а також між місцевими бюджетами) та реверсна дотація.

Контрольна функція місцевих бюджетів полягає у здійсненні бюджетного контролю на всіх етапах бюджетного процесу. Це охоплює перевірку повноти та своєчасності надходження податкових і неподаткових доходів, дотримання процедур планування, затвердження та використання бюджетних коштів, а також оцінку ефективності їхнього цільового використання.

Стимулююча функція пов'язана з регулюванням податкової політики на місцевому рівні: через механізми податкового розподілу, встановлення пільг, формування пріоритетних напрямів фінансування видатків. Завдяки цьому підтримується розвиток інфраструктури, стимулюється економічна активність на місцях і забезпечується належний рівень суспільних послуг.

Фінансова автономія органів місцевого самоврядування нерозривно пов'язана з можливістю реалізації як власних, так і делегованих державою функцій. Основними з них є задоволення потреб населення, забезпечення соціально-економічного розвитку територій, а також підтримка належного рівня публічних послуг. Саме місцеві бюджети формують матеріальну основу для здійснення цих повноважень і виступають визначальним чинником регіонального розвитку.

У сучасних умовах децентралізації та воєнного стану в Україні місцеві бюджети відіграють ключову роль у забезпеченні життєдіяльності громад, реалізації державної політики на місцях, а також у підтримці обороноздатності країни. З початком децентралізації та реформи в Україні, що активно розгорнулася з 2014 року, місцеві органи влади отримали ширші повноваження у сфері управління фінансами. Це передбачало не лише розширення прав громад у прийнятті управлінських рішень, а й зростання відповідальності за формування та використання бюджетних ресурсів. Внаслідок реформи значно змінилася

структура міжбюджетних відносин: зросла частка податкових надходжень до місцевих бюджетів, громади отримали більше самостійності у фінансуванні освітніх, медичних, соціальних, культурних програм, а також у розвитку місцевої інфраструктури.

Запровадження фінансової децентралізації дозволило багатьом територіальним громадам стати фінансово спроможними, сформувати стабільну дохідну базу та реалізовувати довгострокові плани розвитку. Однак повномасштабна війна, яка розпочалася в лютому 2022 року, суттєво змінила пріоритети місцевої бюджетної політики. Під впливом нових викликів значна частина фінансових ресурсів почала спрямовуватись на оборону, підтримку Збройних Сил України, територіальної оборони, облаштування укриття, а також на забезпечення базових потреб внутрішньо переміщених осіб. Місцеві бюджети стали важливим інструментом оперативного реагування на кризові ситуації, особливо в прифронтових та деокупованих громадах.

Разом із тим, воєнний стан ускладнив виконання місцевих бюджетів: через руйнування підприємств, інфраструктури, виїзд населення та зниження ділової активності зменшилися обсяги податкових надходжень, особливо ПДФО та єдиного податку. Це створює ризики дефіциту місцевих бюджетів, особливо у громадах, які до війни мали низький рівень економічної активності. У відповідь на ці виклики держава посилює фінансову підтримку місцевого самоврядування через механізми дотацій, субвенцій, а також завдяки залученню міжнародної допомоги. Водночас зростає потреба у підвищенні прозорості та контролю за використанням бюджетних коштів, оскільки в умовах надзвичайної ситуації збільшується ризик зловживань.

Незважаючи на складнощі, багато громад демонструють приклади ефективного використання наявних ресурсів, мобілізації додаткових коштів, активного залучення волонтерів, бізнесу та міжнародних партнерів. Завдяки децентралізації вони мають інструменти для прийняття оперативних рішень, адаптації до змін, а також для планування відновлення територій після бойових дій. Місцеві бюджети в умовах війни перетворилися з традиційного інструменту

фінансування на засіб виживання, адаптації та розвитку громад у критичних умовах.

Таким чином, роль місцевих бюджетів у період децентралізації та воєнного стану набуває стратегічного значення. Вони стали не лише фінансовим фундаментом місцевого розвитку, а й важливою частиною системи національної безпеки, гуманітарної підтримки та економічної стабільності. Після завершення бойових дій та переходу до етапу відновлення саме через місцеві бюджети здійснюватиметься значна частина фінансування реконструкції, модернізації та розвитку територій. У зв'язку з цим подальше удосконалення бюджетної політики на місцевому рівні, збереження автономії громад та зміцнення їх фінансової спроможності є необхідною умовою стійкого розвитку України.

1.2 Принципи та методологія порядку формування дохідної частини місцевих бюджетів

Ефективне функціонування бюджетної системи держави ґрунтується на науково обґрунтованому розподілі доходних джерел між її рівнями, що здійснюється з урахуванням компетенцій і відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад потребує формування дієвого механізму мобілізації доходів на місцевому рівні, який виступає основою фінансової самостійності та інструментом реалізації їхніх повноважень. Такий підхід спрямований на створення стабільної дохідної бази місцевих бюджетів, достатньої для ефективного виконання функцій, визначених Конституцією та законами України.

Процес формування доходів місцевих бюджетів включає кілька етапів. Спочатку здійснюється прогнозування доходів на основі економічних показників, податкової бази, рішень про місцеві податки і збори. Потім готується

проект бюджету, який затверджується відповідною радою. Під час виконання бюджету контролюється надходження коштів від усіх джерел, проводиться аналіз відхилень від прогнозу, і за результатами року складається звіт про виконання бюджету. У процесі планування доходів враховуються як власні джерела громади, так і очікувані надходження від державних трансфертів.

Доходи місцевих бюджетів є ключовою складовою місцевих фінансів, оскільки саме вони забезпечують матеріальну основу діяльності органів місцевого самоврядування та створюють умови для виконання ними власних і делегованих повноважень. Від обсягу та структури доходної частини бюджету безпосередньо залежить якість надання соціальних, освітніх, комунальних та адміністративних послуг населенню, рівень розвитку інфраструктури, інвестиційна привабливість територій і загалом добробут громади [9].

У науково-економічних дослідженнях поняття цієї категорії трактується по-різному, оскільки науковці розглядають її зміст з різних позицій фінансової, економічної, управлінської та правової, що зумовлює появу багатьох підходів до її визначення (табл.1.3).

Таблиця 1.3 – Сутність категорії «доходи місцевих бюджетів»

Бюджетний кодекс [3]	«...податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адмінпослуг, власні надходження бюджетних установ)»
Пасічник Ю. В. [23]	«...система фінансово-економічних взаємовідносин, спрямована на акумулювання та ефективне використання ресурсів регіону, що забезпечує виконання функцій місцевого самоврядування й створює умови для сталого соціально-економічного розвитку території».
Рева Т. М., Ковальчук К. Ф., Кучкова Н. В. [34]	«...фінансові ресурси, що передаються у власність або розпорядження без можливості повернення та використовуються отримувачем на постійній основі»
Юрій С. І. Федосов В. М. [45; 40].	«...доходи, що виникають в результаті управлінських рішень органів місцевого самоврядування, а також кошти, які надходять до місцевих бюджетів на постійній основі повністю або у встановленій для всіх бюджетів частці»
Власюк Н. І. [5]	«...фінансові ресурси, що передаються у постійне користування без можливості повернення та забезпечують стабільність бюджету й безперервне фінансування його видатків»
Тищенко А. М.	«фінансові потоки, що акумулюються на місцевому рівні та забезпечують задоволення бюджетних потреб громадян та розвитку територій»

Дані таблиці свідчать, що цю категорію доцільно розглядати у двох вимірах: по-перше, як форму накопичення частини фінансових ресурсів місцевих органів влади, а по-друге як складову частину публічних фінансів, що бере участь у процесі міжбюджетних відносин.

Дане дослідження дозволило нам сформулювати власне визначення даної категорії, що трактується, як фінансові потоки, що акумулюються на місцевому рівні та забезпечують задоволення бюджетних потреб громадян та розвитку територій.

Формування стабільної та достатньої дохідної бази місцевих бюджетів має важливе економічне, соціальне й політичне значення. У сучасних умовах децентралізації саме фінансова спроможність громад визначає їхню реальну незалежність і здатність до сталого розвитку. Доходи виступають не лише джерелом фінансового забезпечення, а й інструментом впливу на економічні процеси на місцевому рівні. Вони стимулюють ефективне використання ресурсів, розвиток підприємництва, підвищення рівня зайнятості та створюють умови для розширення податкової бази.

Фінансові засади функціонування місцевого самоврядування в Україні базуються переважно на положеннях Конституції, Бюджетного кодексу та Закону про місцеве самоврядування. Останній передбачає право територіальних громад населених пунктів об'єднувати свої бюджетні ресурси на договірних умовах для реалізації спільних програм, а також для фінансування діяльності комунальних підприємств та установ (п.6 ст.28) [28].

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 62) визначено принципи фінансової автономії місцевих рад та встановлено допустимі межі державного контролю у бюджетній сфері. Зокрема, «...передбачено, що держава сприяє наповненню місцевих бюджетів, здійснює фінансове забезпечення органів самоврядування та контролює законність і ефективність використання бюджетних коштів).

Доходи місцевих бюджетів поділяються на власні та закріплені (ст.63). Закріплені – загальнодержавні що, повністю або частково передаються до

місцевих бюджетів відповідно до законодавчих норм. Власні – що формуються і використовуються безпосередньо місцевими органами влади в межах підпорядкованих територій.

Достатність власних фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування гарантується Європейською хартією місцевого самоврядування (стаття 9). У ній підкреслюється, що: «...місцева влада має право самостійно розпоряджатися цими ресурсами в межах наданих повноважень, а частина фінансових надходжень повинна формуватися за рахунок місцевих податків і зборів, розмір яких визначається органами місцевого самоврядування у встановлених законом межах».

Податковий кодекс України визначає систему загальнодержавних і місцевих податків та зборів, за рахунок яких формується фінансова база місцевого самоврядування[25].

Мобілізація доходів через систему місцевих податків, зборів та інших надходжень є основним проявом фіскальної функції місцевих фінансів. Вона забезпечує формування коштів, необхідних для роботи органів місцевого самоврядування, реалізації місцевих програм, розвитку інфраструктури та надання послуг населенню. Завдяки фіскальній функції громади отримують можливість наповнювати свої бюджети, раціонально розподіляти фінансові ресурси та забезпечувати стабільність місцевого розвитку. Через місцеві податки і збори органи самоврядування також можуть впливати на економічну активність, підтримувати підприємництво та створювати сприятливі умови для інвестицій.

Фіскальна функція тісно пов'язана з регулювальною, адже через систему загальнодержавних податків і зборів держава може впливати на економічну активність, підтримувати важливі напрями розвитку та зміцнювати фінансову стабільність регіонів. Доходи місцевих бюджетів відіграють стратегічну роль, оскільки формують основу фінансової самостійності територій. Ефективне планування та справедливий розподіл цих коштів є важливою умовою сталого

розвитку держави, зміцнення демократії та реалізації принципу субсидіарності в системі місцевого самоврядування України.

Згідно з чинним законодавством України, формування дохідної частини місцевих бюджетів ґрунтується на принципах бюджетної системи, визначених у Бюджетному кодексі України (БКУ), а також на положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визначає фінансову основу діяльності органів місцевого самоврядування[28].

Відповідно до статті 7 Бюджетного кодексу України, бюджетна система України базується на таких принципах: «єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності та результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості. Ці принципи безпосередньо поширюються на процес формування дохідної частини місцевих бюджетів» [3].

Так, наприклад принцип самостійності (ч. 3 ст. 7) означає, що всі бюджети функціонують незалежно один від одного, кожен рівень влади має власні джерела доходів і право самостійно визначати, як витратити їх відповідно до законодавства України. Місцеві ради можуть окремо розглядати і затверджувати свої бюджети без втручання інших органів влади.

Принцип збалансованості місцевого бюджету означає, що видатки повинні відповідати прогнозованим доходам, забезпечуючи фінансову стабільність громади. Він сприяє раціональному розподілу ресурсів, ефективному фінансуванню пріоритетних напрямів розвитку та підтримці автономії місцевих бюджетів у межах загальної стабільності бюджетної системи.

Принцип публічності та прозорості передбачає, що органи місцевого самоврядування зобов'язані відкрито оприлюднювати показники бюджетів та звіти про їх виконання, забезпечуючи доступ громадян до інформації про формування і використання публічних коштів. Це сприяє підзвітності влади, контролю з боку громади та підвищенню ефективності бюджетного процесу.

Основним принципом формування доходів місцевих бюджетів є принцип самостійності. Це означає, що кожна територіальна громада має власний

бюджет, який формується і виконується самостійно. Держава гарантує органам місцевого самоврядування достатню доходну базу для здійснення повноважень, визначених законом. У статті 62 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» підкреслюється, що держава бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, забезпечуючи відповідність між обсягом делегованих повноважень і фінансовими ресурсами, необхідними для їх реалізації[28].

Доходи бюджету України поділяються на податкові, неподаткові, доходи від операцій з капіталом та трансферти (ст.9 БКУ, рис.1.3) [3]. Податкові надходження формуються за рахунок загальнодержавних та місцевих податків і зборів, установлених законодавством.

Неподаткові надходження включають доходи від власності, підприємницької діяльності, адміністративні платежі, власні надходження бюджетних установ та інші надходження, не пов'язані з оподаткуванням. Доходи від операцій з капіталом виникають у результаті продажу майна, приватизації, оренди та інших капітальних операцій.

Рисунок 1.3 – Класифікація доходів бюджету[3]

Трансферти представляють кошти, отримані на безоплатній і безповоротній основі від держави, інших органів влади або міжнародних організацій. Така класифікація дозволяє систематизувати джерела формування бюджету, забезпечує прозорість надходжень та ефективне планування

використання коштів на різних рівнях бюджетної системи. Перелік доходів місцевого бюджету залежить від фонду (загальний чи спеціальний) та виду бюджету (сільський, селищний, міський, обласний, тощо).

Відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України, до загального фонду та спеціального фондів сільських, селищних, міських територіальних громад належать наступні доходи (рис. 1.4)

Рисунок 1.4 – Перелік доходів загального фонду сільських, селищних, міських територіальних громад [3]

Доходи бюджетів місцевого самоврядування формують фінансову основу діяльності територіальних громад і забезпечують реалізацію їхніх власних та делегованих повноважень. Відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України, головними джерелами надходжень є податок на доходи фізичних осіб, місцеві податки і збори, рентна плата, плата за землю, державне мито, адміністративні збори, доходи від використання комунального майна та інші платежі.

Найвагомішим джерелом доходів залишається податок на доходи фізичних осіб, який становить основну частину загального фонду місцевих бюджетів.

Водночас така структура доходів зумовлює залежність фінансової спроможності громад від економічної активності населення, рівня зайнятості та заробітної плати у відповідному регіоні. Це створює диспропорції між громадами з різним рівнем розвитку економіки.

Для збалансування бюджетної забезпеченості застосовується механізм міжбюджетного вирівнювання, який дає можливість підтримати громади з недостатньою доходною базою. Однак, навіть за наявності цього механізму, частка власних доходів місцевих бюджетів залишається невисокою, що обмежує їх фінансову самостійність.

Додатковим викликом є нестабільність нормативів зарахування податків, які періодично змінюються в законодавстві, що ускладнює процес прогнозування та стратегічного планування місцевих фінансів.

Отже, стаття 64 Бюджетного кодексу визначає основні джерела формування доходів бюджетів місцевого самоврядування, однак чинна система потребує подальшого удосконалення. Посилення ролі власних доходів, стабільність нормативів зарахування та розширення податкової бази громад сприятимуть підвищенню фінансової незалежності та ефективності місцевого самоврядування.

Доходи районних бюджетів забезпечують виконання завдань і повноважень районних рад та районних державних адміністрацій. Їх склад і джерела визначені статтею 64 Бюджетного кодексу України. До загального фонду районних бюджетів належать податкові та неподаткові надходження,

кошти від оренди майна, адміністративні збори, плата за послуги, доходи від комунальних підприємств, а також інші платежі, передбачені законодавством. Такі доходи формують фінансову основу для розвитку територій району, утримання спільних установ і виконання делегованих державою функцій (рис.1.5).

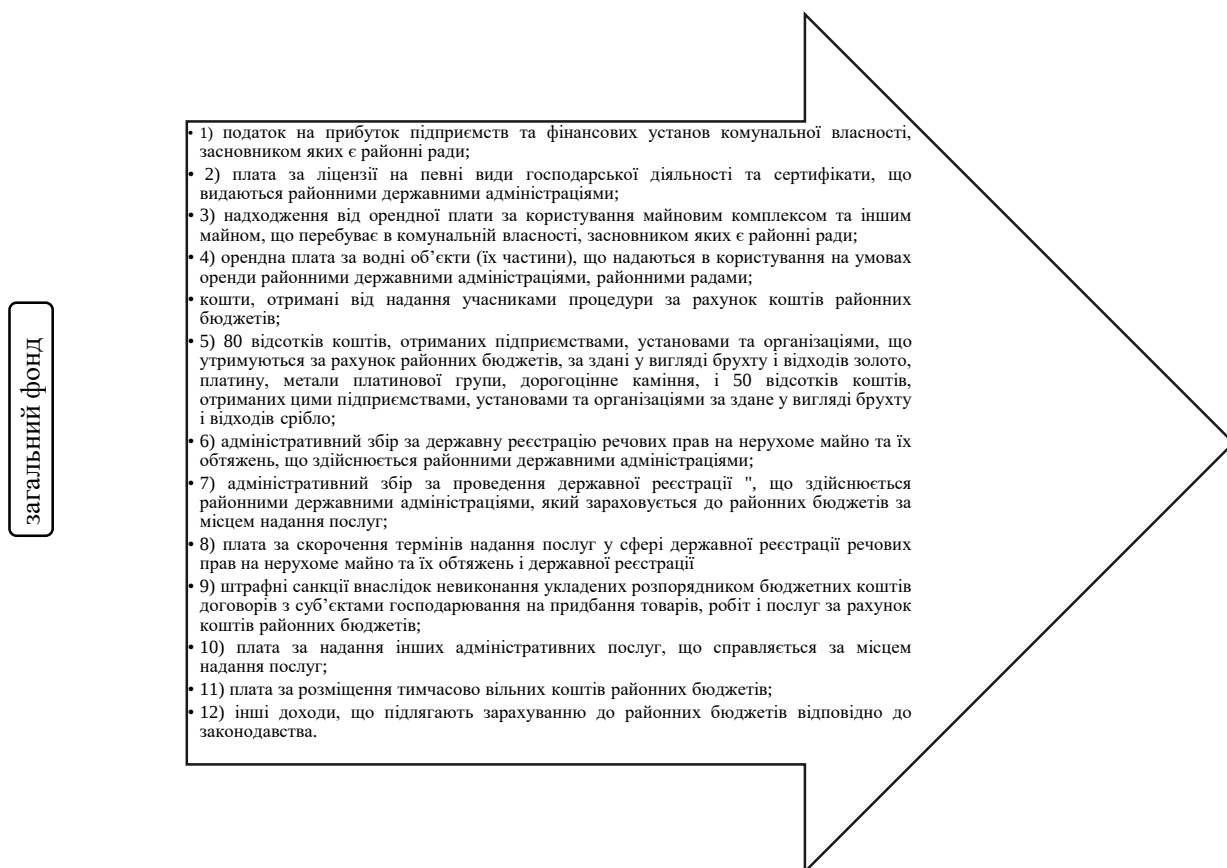

Рисунок 1.5 – Перелік доходів загального фонду районного бюджету [3]

Районні бюджети отримують кошти як від підприємств комунальної власності, так і від адміністративних та фінансових процедур.

Частина доходів пов'язана із забезпеченням закупівель, що стимулює відповідальність учасників. Дохідна база районних бюджетів значною мірою формується з неподаткових і адміністративних надходжень, що робить їх менш залежними від коливань податкових надходжень.

Доходи обласних бюджетів є основою фінансової самостійності регіонів та важливим інструментом реалізації державної регіональної політики. Вони забезпечують виконання повноважень, покладених на обласні ради та обласні

державні адміністрації, у сферах соціально-економічного розвитку, освіти, охорони здоров'я, транспорту, культури, житлово-комунального господарства тощо.

Склад доходів обласних бюджетів визначається Бюджетним кодексом України, зокрема статтею 66, яка встановлює перелік доходів загального фонду. До них належать податкові та неподаткові надходження, рентні платежі, плата за ліцензії, оренду майна, адміністративні штрафи, а також частина прибутку комунальних підприємств.

Завдяки цим надходженням обласні бюджети формують фінансову базу для виконання власних і делегованих повноважень, сприяють розвитку територій, забезпечують збалансованість міждержавних та місцевих фінансів і підтримують фінансову стабільність у регіонах.

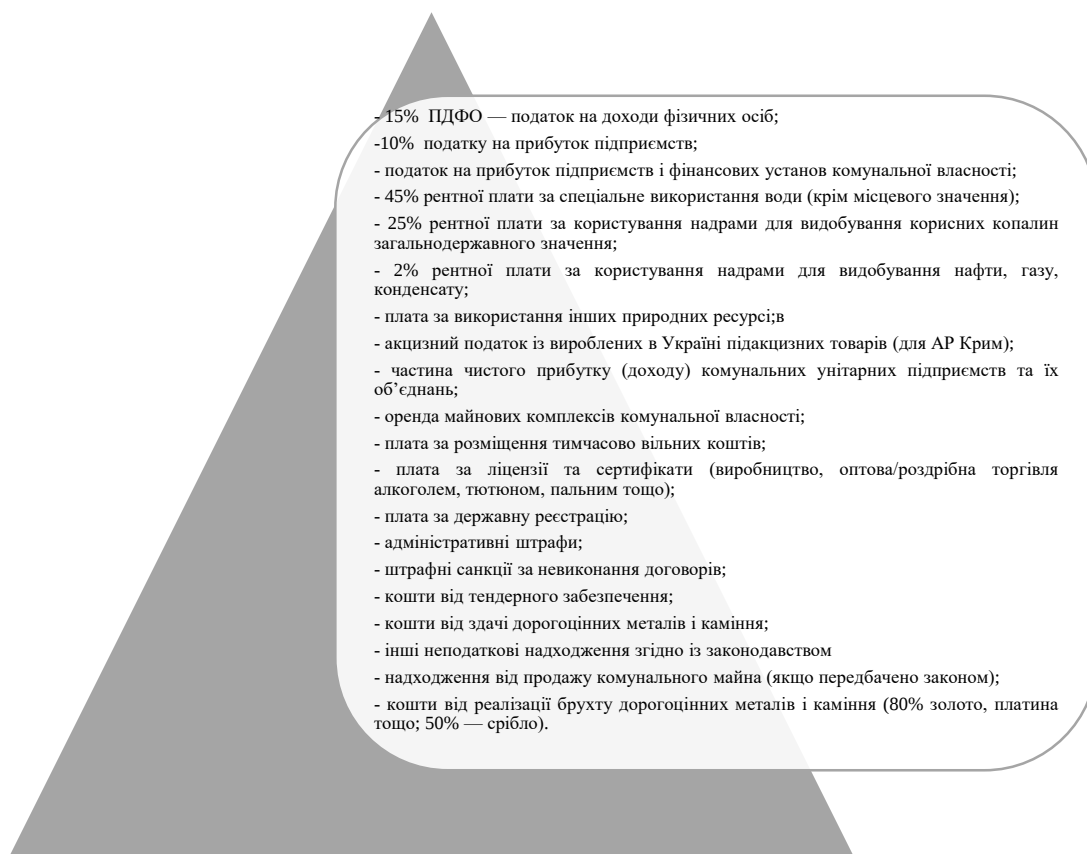

Рисунок 1.6 – Склад доходів загального фонду АР Крим та обласних бюджетів [3]

Доходи бюджету АР Крим та обласних бюджетів формуються переважно за рахунок податкових надходжень, що забезпечує відносну стабільність і регулярність бюджетного фінансування. Неподаткові надходження, зокрема орендна плата, плата за ліцензії, частина прибутку комунальних підприємств та штрафні санкції, характеризуються більшою непередбачуваністю і варіабельністю. Додатковим джерелом фінансування виступають трансферти та капітальні надходження, які забезпечують ресурсне підкріплення бюджету, проте не гарантують його постійності. У цілому доходи бюджету є достатніми для виконання функціональних обов'язків органів місцевого самоврядування, проте мають певний рівень коливань, що потребує прогнозування та фінансового резервування.

Окреме місце у формуванні доходної частини місцевих бюджетів займає механізм міжбюджетного вирівнювання. Оскільки економічна база різних територій є нерівномірною, держава через систему дотацій і субвенцій забезпечує мінімальний рівень фінансової спроможності кожної громади. Це реалізується через міжбюджетні трансферти, визначені у державному бюджеті, з урахуванням показників податкової спроможності територій.

Порядок формування та розподілу бюджетних доходів і видатків у межах міста передбачає, що склад доходів і видатків районних бюджетів визначається міською радою відповідно до делегованих повноважень. Крім того, розподіл міжбюджетних трансфертів між міським бюджетом та районними бюджетами відбувається за правилами, які встановлює сама міська рада. Таким чином, міська рада виступає ключовим органом, що регламентує фінансові потоки в межах міста і забезпечує координацію бюджетних ресурсів між рівнями управління.

Надходження спеціального фонду формуються за однаковими принципами для всіх видів місцевих бюджетів — обласних, районних, міських і сільських. Проте частина надходжень розподіляється по-різному залежно від типу бюджету та адміністративного статусу території. Наприклад, відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва або екологічного податку мають різні

відсоткові частки для бюджетів міст Києва та Севастополя, обласних і місцевих рад. В цілому джерела доходів і принципи їх зарахування є однаковими, але конкретні пропорції та розподіл коштів залежать від статусу бюджету (рис.1.7).

Стаття 69-1 БКУ визначає склад надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів, формуючи його на основі різних джерел доходів. До цього фонду зараховуються кошти бюджету розвитку, відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, реєстраційні внески за об'єкти комунальної власності, частина грошових стягнень за шкоду навколишньому середовищу, екологічний податок, власні надходження бюджетних установ, цільові та добровільні внески, субвенції, повернення наданих кредитів, а також гранти і допомога міжнародних організацій.

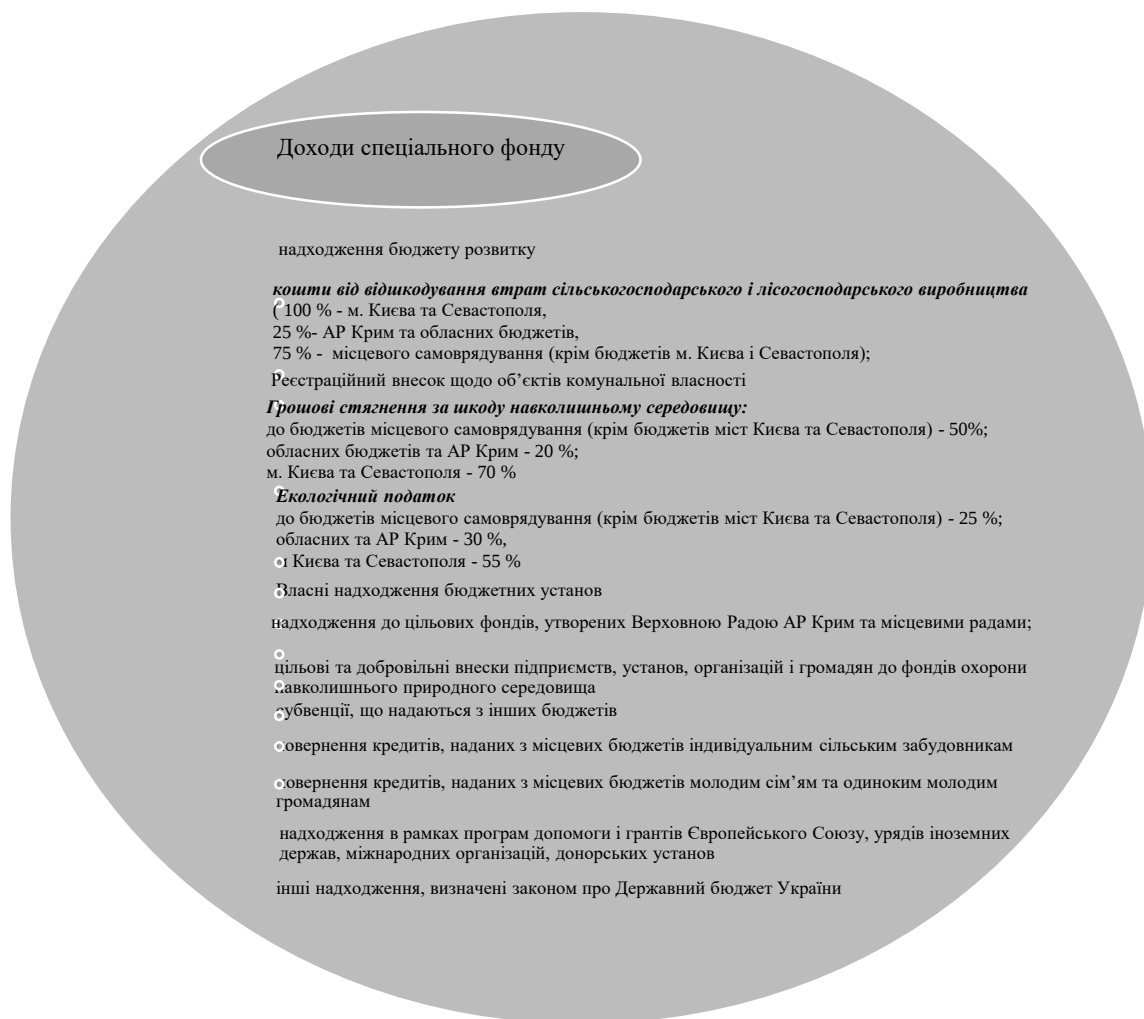

Рисунок 1.7 – Складові доходів спеціального фонду місцевих бюджетів усіх рівнів [3]

Аналіз показує, що формування доходів спеціального фонду базується на комбінації внутрішніх ресурсів місцевих бюджетів та зовнішніх джерел фінансування, що забезпечує його стабільність і цільове спрямування. Водночас окремі надходження розподіляються по-різному в залежності від адміністративного статусу території, що дозволяє враховувати особливості великих міст, областей та сільських рад. Таким чином, спеціальний фонд є важливим інструментом фінансового забезпечення розвитку місцевої інфраструктури та соціально-економічних програм.

Важливою складовою спеціального фонду місцевих бюджетів є бюджет розвитку, який формується за рахунок різноманітних джерел доходів (рис.1.8).

Рисунок 1.8 – Склад доходів бюджету місцевих бюджетів усіх рівнів
Джерело: побудовано автором на основі [3]

До нього належать дивіденди від господарських товариств з участю комунальної власності, плата за надання місцевих гарантій, кошти пайової участі у розвитку інфраструктури населених пунктів, доходи від концесійних платежів та одноразової фіксованої плати за концесії, кошти від продажу майна та земельних ділянок, повернення наданих кредитів, місцеві запозичення, а також трансфери та субвенції з інших бюджетів.

Бюджет розвитку спрямований на фінансування довгострокових інвестиційних проектів та створює ресурсну базу для соціально-економічного розвитку територій, що забезпечує розширене відтворення матеріальних і фінансових ресурсів місцевого самоврядування.

Склад доходів бюджету розвитку місцевих бюджетів показує, що вони формуються переважно з фінансових ресурсів, пов'язаних із власністю та інвестиційною діяльністю місцевих громад. До основних джерел належать дивіденди від господарських товариств, кошти від продажу майна та земельних ділянок, концесійні платежі і пайова участь у розвитку інфраструктури. Ці доходи орієнтовані на фінансування капітальних та інвестиційних проектів, що робить бюджет розвитку цільовим і залежним від економічної активності, а не регулярним стабільним джерелом коштів.

1.3. Міжбюджетні трансфери як інструмент фінансового збалансування бюджетів

Міжбюджетні відносини є важливим інструментом реалізації бюджетної політики держави, за допомогою якого забезпечується розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів між різними рівнями влади. Вони покликані створити збалансовану систему фінансового забезпечення територій, у межах якої кожен рівень влади має достатні ресурси для виконання своїх функцій. Цей інструмент сприяє вирівнюванню соціально-економічного розвитку регіонів, підвищенню

ефективності використання бюджетних коштів і зміцненню спроможності місцевого самоврядування виконувати покладені на нього завдання.

«Міжбюджетні відносини – це система фінансових взаємовідносин, що виникають між державою, Автономною Республікою Крим та органами місцевого самоврядування у процесі розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів» (ст.89 БКУ). Їхня сутність полягає у забезпеченні кожного рівня бюджетної системи достатнім обсягом коштів для виконання визначених Конституцією та законами України повноважень. Ці відносини виступають важливим механізмом реалізації принципів децентралізації, фінансової самостійності місцевих органів влади та збалансованого соціально-економічного розвитку територій.

Основною метою регулювання міжбюджетних відносин є досягнення відповідності між обсягом видаткових повноважень, закріплених за певним бюджетом, і фінансовими можливостями для їх реалізації.

Іншими словами, держава має гарантувати, щоб кожен рівень влади мав не лише чітко визначені функції, а й необхідні ресурси для їх належного виконання. Це забезпечує ефективність бюджетного процесу, прозорість у розподілі фінансових потоків і сприяє зміцненню фінансової спроможності територіальних громад.

Міжбюджетні трансфери відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності та збалансованості бюджетів. Вони дозволяють вирівнювати різницю між доходами, які місцеві бюджети можуть сформувати самостійно, та витратними потребами територіальних громад. Завдяки трансфертам місцеві органи влади отримують додаткові ресурси для соціальних та інфраструктурних проєктів, зокрема для утримання шкіл, лікарень, доріг та інших об'єктів місцевого значення.

Трансфери можуть мати різну форму. Вони включають регулярні дотації на забезпечення функціонування місцевих органів влади, субвенції для виконання конкретних програм або інвестиційних проєктів, а також перерахування між бюджетами різних рівнів. Завдяки цьому місцеві бюджети

отримують передбачуване фінансування, що сприяє більш рівномірному розвитку регіонів.

В Україні відповідно до ст. 96 Кодексу до міжбюджетних трансфертів належать наступні види (рис.1.9).

Рисунок 1.9 – Види міжбюджетних трансфертів в Україні

Джерело: побудовано автором на основі [3]

В Україні міжбюджетні трансфери складаються з кількох основних видів, кожен із яких має своє призначення та функцію.

Базова дотація надається державним бюджетом місцевим бюджетам, щоб вирівняти фінансову спроможність територій і забезпечити рівні можливості для розвитку навіть у регіонах з низькими доходами.

Цей процес має назву горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів. Механізм, що дозволяє вирівняти фінансову спроможність бюджетів за рахунок перерозподілу частини податкових надходжень для подолання фіскальних дисбалансів. Він запроваджений з 2015 року і враховує кількість населення та надходження податку на доходи фізичних осіб, а для обласних бюджетів ще й надходження податку на прибуток підприємств за останній звітний бюджетний період для розрахунку індексу податкоспроможності. Бюджети з індексом нижче 0,9 отримують базову дотацію, а з індексом вище 1,1 — сплачують реверсну дотацію до державного бюджету. Якщо індекс перебуває в межах від 0,9 до 1,1, вирівнювання не здійснюється

Субвенції є цільовими трансфертами, які спрямовуються на конкретні програми і завдання держави, наприклад на освіту, охорону здоров'я чи соціальний захист, що дозволяє місцевим органам виконувати державні пріоритети.

Реверсна дотація працює навпаки – кошти від багатших місцевих бюджетів надходять у державний бюджет для вирівнювання фінансових ресурсів між територіями.

Додаткові дотації покривають втрати доходів місцевих бюджетів через державні пільги або фінансують видатки, передані з державного бюджету, наприклад на утримання шкіл чи лікарень. Усі ці трансферти разом формують систему, яка допомагає збалансувати фінансові можливості різних регіонів і забезпечує виконання державних соціально-економічних завдань на місцевому рівні.

Відповідно до Кодексу (ст.97) з державного бюджету України місцевим бюджетам можуть надаватися такі види трансфертів (рис. 1.10).

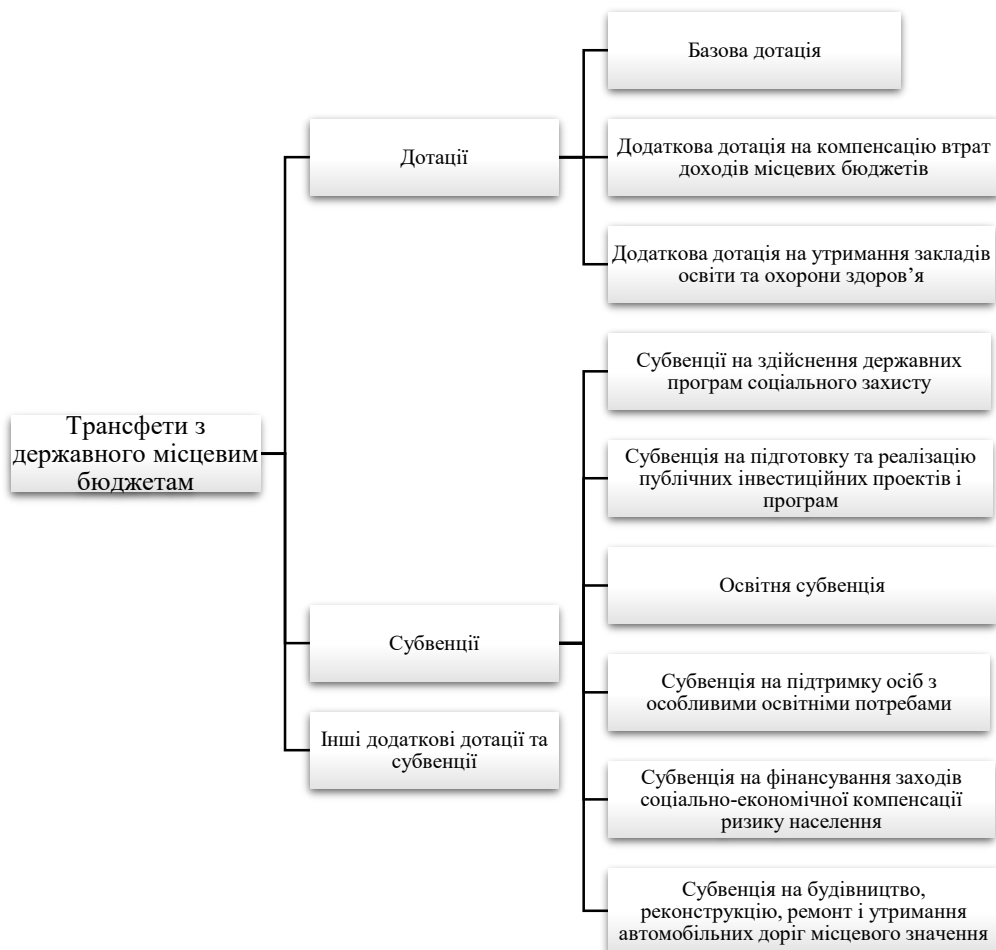

Рисунок 1.10 – Перелік видів міжбюджетних трансфертів, що можуть надаватися з Державного місцевим бюджетам

Джерело: побудовано автором на основі [3]

Зокрема, до них належить базова дотація, яка спрямовується на вирівнювання фінансової спроможності місцевих бюджетів. Також передбачаються субвенції на здійснення державних програм соціального захисту, що забезпечують фінансування заходів, пов'язаних із реалізацією соціальних гарантій громадян.

Місцеві бюджети можуть отримувати додаткову дотацію на компенсацію втрат доходів, що виникають унаслідок надання державою пільг. Якщо держава запроваджує податкові пільги, через які зменшуються доходи місцевих бюджетів, вона зобов'язана надати місцевим бюджетам додаткову дотацію з державного бюджету для відшкодування цих втрат.

Окремо надається додаткова дотація на утримання закладів освіти та охорони здоров'я, які передані з державного на місцевий рівень.

Для підтримки інфраструктурного розвитку передбачена субвенція на підготовку та реалізацію публічних інвестиційних проєктів і програм. Значне місце займає освітня субвенція, призначена для фінансування закладів загальної середньої освіти, а також субвенція на державну підтримку осіб з особливими освітніми потребами.

Освітня субвенція спрямовується на оплату праці педагогічних працівників у школах, гімназіях, ліцєях, спеціальних і спеціалізованих закладах освіти, дитячих будинках, навчально-реабілітаційних центрах, а також у професійно-технічних і фахових передвищих закладах у частині загальної середньої освіти.

Обсяги цієї субвенції визначаються у законі про Державний бюджет України окремо для кожного рівня місцевих бюджетів. Її розподіл здійснюється за формулою, затвердженою Кабінетом Міністрів України, яка враховує кількість учнів, наповнюваність класів і навчальні плани.

У складі освітньої субвенції формується резерв коштів до 1% від її загального обсягу, який розподіляє Кабінет Міністрів України. Невикористані залишки субвенції залишаються у місцевих бюджетах і можуть бути спрямовані

в наступному році на освітні потреби та оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти.

Субвенція на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами спрямовується на забезпечення умов для навчання дітей з порушеннями зору, слуху, мовлення, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку, із затримкою психічного розвитку чи складними порушеннями, зокрема з аутизмом.

За рахунок цієї субвенції фінансується оплата праці фахівців, які проводять психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття, придбання спеціальних засобів корекції розвитку, а також обладнання кабінетів і ресурсних кімнат для надання підтримки дітям з особливими освітніми потребами.

Обсяги субвенції щорічно визначаються в законі про Державний бюджет України та розподіляються між місцевими бюджетами за порядком, встановленим Кабінетом Міністрів України. Невикористані кошти залишаються у місцевих бюджетах і можуть бути використані в наступному році за цільовим призначенням.

Окрім цього, місцеві бюджети можуть субвенцію на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності. Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг місцевого значення, а також вулиць і доріг комунальної власності надається за рахунок коштів державного дорожнього фонду. У Законі про Державний бюджет України визначаються її обсяги окремо для кожного регіону, Автономної Республіки Крим, Києва та Севастополя.

Дев'яносто відсотків цієї субвенції розподіляється між місцевими бюджетами (крім Києва) залежно від довжини доріг місцевого значення, а решта десять відсотків спрямовується до бюджету міста Києва. Отримані кошти можуть використовуватися на ремонт і утримання комунальних доріг, а також на погашення боргів за кредитами, залученими для дорожніх робіт, у межах установлених обмежень.

Перелік об'єктів, які фінансуються за рахунок цієї субвенції, затверджується органами влади Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями за погодженням із центральним органом виконавчої влади у сфері дорожнього господарства. Перерахування коштів здійснюється з надходжень спеціального фонду державного бюджету, визначених як джерело цієї субвенції.

Держава також може передбачати інші додаткові дотації й субвенції для реалізації окремих державних або регіональних програм залежно від потреб і пріоритетів бюджетної політики.

У Законі про Державний бюджет України встановлюється конкретний обсяг міжбюджетних трансфертів для кожного місцевого бюджету, якщо існують підстави для їх надання та отримання.

Для підтримки об'єктів спільного користування, реалізації публічних інвестиційних проектів, а також у вигляді дотацій та субвенцій надаються міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами (рис.1.11). Їх порядок і обсяги визначаються місцевими радами та бюджетним законодавством.

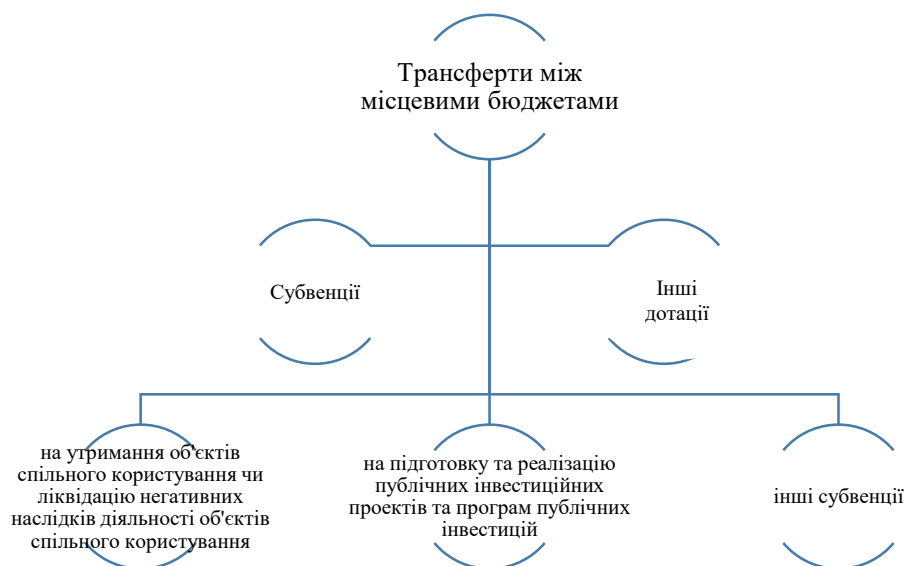

Рисунок 1.11 – Види міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами
Джерело: побудовано автором на основі [3]

Зокрема, місцеві ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим можуть передбачати у своїх бюджетах міжбюджетні трансферти, що

передаються між місцевими бюджетами. До таких трансфертів належать субвенції на утримання об'єктів спільного користування або ліквідацію негативних наслідків їх діяльності, субвенції на підготовку та реалізацію публічних інвестиційних проектів і програм, у тому числі на будівництво чи реконструкцію спільних об'єктів, а також дотації та інші види субвенцій.

Проте поряд із позитивними аспектами функціонування системи міжбюджетних трансфертів слід відзначити й низку суттєвих негативних наслідків. Зокрема, спостерігається високий рівень залежності місцевих бюджетів від дотацій державного бюджету, що знижує мотивацію органів місцевого самоврядування до активного розвитку власних доходів та пошуку ефективних механізмів фінансового забезпечення. Крім того, значна кількість трансфертів ускладнює процес фінансового планування та прогнозування бюджетних показників, а надмірна кількість фінансових потоків, що перетинають різні рівні бюджетної системи, створює додаткові труднощі для контролю та моніторингу їх цільового використання.

Ці фактори можуть призводити до неефективного розподілу ресурсів між територіями, формування фінансових дисбалансів та обмеження фінансової автономії органів місцевого самоврядування. Отже, незважаючи на вирівнювальний ефект міжбюджетних трансфертів, їхня надмірна фрагментарність та непрозорість можуть обмежувати досягнення стратегічних цілей фінансової децентралізації та сталого розвитку територій.

Висновки за розділом 1

Місцеві бюджети є ключовим інструментом функціонування територіальних громад, забезпечуючи фінансові можливості для задоволення базових потреб населення та реалізації програм розвитку інфраструктури, освіти, охорони здоров'я і культури. Вони забезпечують перерозподіл доходів,

підтримку вразливих груп і стимулюють місцеву економіку, створюючи основу фінансової автономії громад і можливості самостійного управління ресурсами.

Стабільна дохідна база та ефективне адміністрування власних доходів є необхідними для реалізації власних і делегованих повноважень. Недостатня частка власних надходжень збільшує залежність від державних дотацій, а система міжбюджетного вирівнювання лише частково компенсує регіональні диспропорції.

Міжбюджетні трансфerti сприяють фінансовому вирівнюванню територій, підтримці низько податкоспроможних регіонів та реалізації державних соціальних і інфраструктурних програм. Водночас надмірна кількість трансфертів, фрагментарність фінансових потоків і складність адміністрування ускладнюють фінансове планування, контроль та моніторинг, підвищують адміністративне навантаження і створюють корупційні ризики, обмежуючи ефективність фінансової децентралізації та сталий розвиток територій.

Тож для підвищення фінансової самостійності місцевих громад необхідно розширити базу місцевих податків та стабілізувати нормативи їх зарахування. Важливим завданням є удосконалення адміністрування доходів для забезпечення прозорості, зниження корупційних ризиків та ефективного контролю над надходженнями. Слід посилити роль бюджету розвитку як інструменту стимулювання економічного зростання та інвестиційної активності територій.

Система міжбюджетних трансфертів потребує спрощення та оптимізації, щоб зменшити фрагментованість фінансових потоків і адміністративне навантаження на місцеві органи. Необхідно також забезпечити постійний контроль та моніторинг цільового використання трансфертних коштів, щоб підвищити ефективність фінансового вирівнювання та сприяти розвитку регіонів. Водночас слід стимулювати громади до активного формування власних доходів і розвитку місцевої інфраструктури, а не лише компенсувати дисбаланси.

РОЗДІЛ 2

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ТА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

2.1. Вплив макроекономічних тенденцій на формування доходів місцевих бюджетів

У сучасних умовах розвитку національної економіки місцеві бюджети відіграють ключову роль у забезпеченні фінансової стійкості територіальних громад, реалізації соціально-економічних програм та підтримці базових публічних послуг.

Проте, процес формування їхніх доходів визначається не лише рішеннями органів місцевого самоврядування, а й широким спектром макроекономічних факторів, що формують загальне економічне середовище країни.

Коливання темпів економічного зростання, рівня інфляції, зайнятості, інвестиційної активності, динаміки заробітної плати та фінансової стабільності безпосередньо позначаються на податковому потенціалі територій та обсягах міжбюджетних трансфертів.

У цьому контексті дослідження взаємозв'язку між макроекономічними тенденціями та доходною базою місцевих бюджетів набуває особливої актуальності, адже дозволяє зрозуміти механізми формування фінансових ресурсів громад та визначити шляхи підвищення їх економічної самодостатності.

Існує багато макроекономічних показників, що відображають загальний стан економіки, однак саме ВВП вважається ключовим. Він дає змогу оцінити обсяги та динаміку виробництва й споживання, рівень продуктивності праці, а також сформулювати цілісне уявлення про добробут населення [20], (рис.2.1.)

За даними рис. 2.1, у 2020-2024 роках українська економіка пережила різкі коливання, пов'язані спочатку з пандемією, а з 2022 року – з повномасштабною війною. Після незначного зростання у 2020 році та сильного підйому у 2021-му,

спричиненого сприятливою світовою кон'юнктурою й відновленням експорту, у 2022 році стався різкий обвал ВВП майже на 19%.

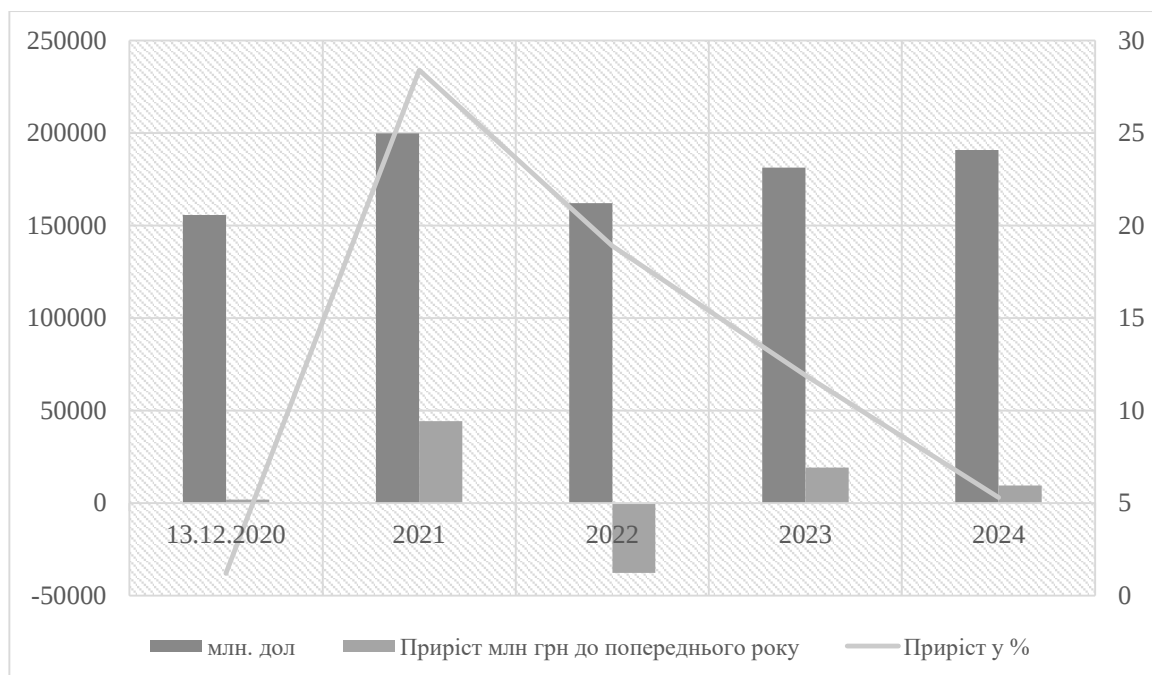

Рис. 2.1 Динаміка номінального ВВП України за 2020-2024 роки (за даними Світового банку та МВФ, %)

Джерело: побудовано автором на основі [22]

Головною причиною стало вторгнення Росії, яке призвело до руйнування виробництва, падіння експорту, блокади портів, міграції населення та зупинки значної частини бізнесу (рис. 2.2).

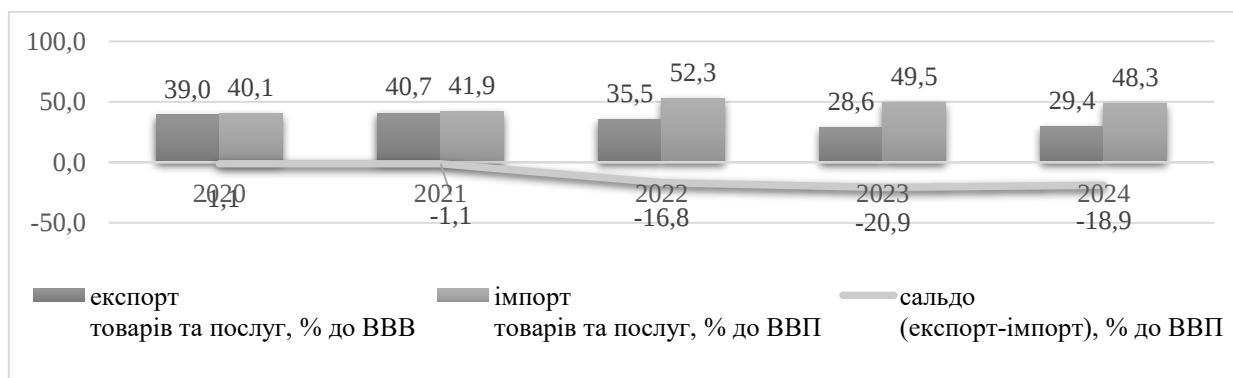

Рис. 2.2 Динаміка зовнішнього торговельного балансу України за 2020-2024 роки

Джерело: побудовано автором на основі [22]

Через те, що країна почала менше експортувати, у бюджеті з'явився великий і тривалий торговельний мінус. У 2023–2024 роках він був аж 16,8% ВВП. Це означає, що держава витратила й споживала більше, ніж заробляла, а менші надходження валюти погіршували фінансову ситуацію.

У 2023–2024 роках економіка потроху почала оживати, але цього було замало, щоб повернути втрачене.

Через падіння економіки постраждали й місцеві бюджети: у 2022 році вони отримали значно менше грошей, бо люди виїжджали, підприємства закривалися, зменшилися зарплати й покупки, а отже — і податки. (рис.2.3; дод. Б.1-Б.5; В.1-В.5; Г.1-Г.5).

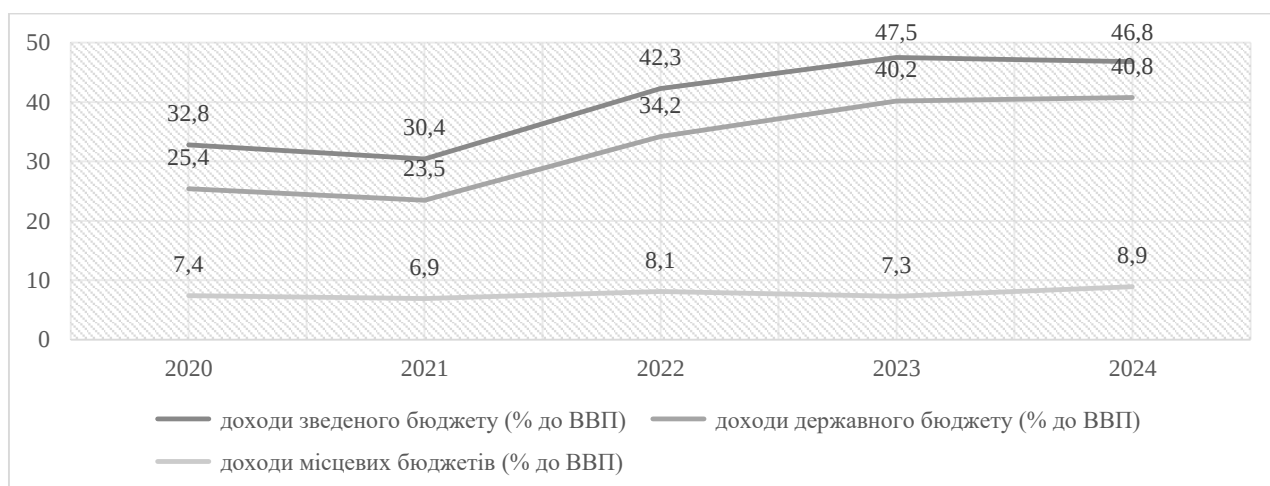

Рисунок 2.3 – Динаміка перерозподілу ВВП через доходи бюджету з урахуванням трансфертів за 2020 - 2024 роки, %

Джерело: побудовано автором на основі [13;22]

Громади працювали в режимі мінімальних витрат і високої залежності від державних трансфертів. У 2023–2024 роках ситуація дещо поліпшилась завдяки стабілізації бізнесу, офіційному працевлаштуванню військових і міжнародній підтримці, але більшість громад усе ще не повернулася до довоєнної фінансової стійкості.

Для місцевих бюджетів це обернулося скороченням надходжень від підприємств, пов'язаних із експортом металургії, машинобудування, логістики, агробізнесу. У багатьох громадах зменшилися надходження ПДФО, єдиного

податку та орендної плати, бо бізнес або зупинився, або переїхав, або працював зі зниженим завантаженням. Погіршення зовнішньої торгівлі також спричинило подорожчання імпортованих товарів, що збільшило витрати громад на енергоносії, матеріали та комунальні послуги.

Щоб зменшити вразливість місцевих бюджетів, необхідно розширювати власну дохідну базу через підтримку розвитку локального бізнесу, стимулювання релокації підприємств та активне залучення донорських ресурсів. Важливо також оптимізувати бюджетні витрати, розвивати індустріальні та інвестиційні проекти, здатні забезпечити стабільні надходження навіть в умовах війни. Крім того, громадам слід інвестувати в енергоефективність, що дозволить зменшити залежність від імпортової продукції та відновити місцеву економіку. Стратегічний розвиток переробної промисловості та залучення міжнародних грантів допоможуть зберегти фінансову стабільність на рівні громад.

Погіршення зовнішньоторговельного балансу, коли імпорт перевищив експорт, спричинило значне збільшення дефіциту бюджету. (рис.2.4).

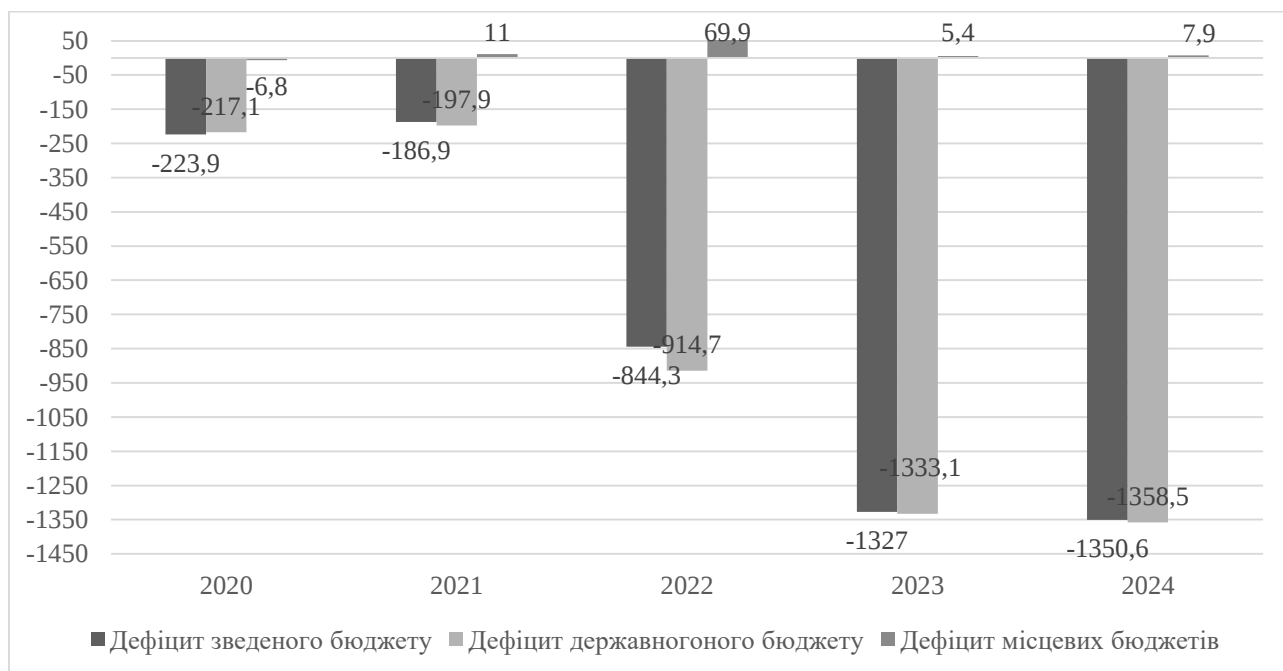

Рисунок 2.4 – Динаміка дефіциту бюджету України за 2020 – 2024 роки, млрд. грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

У 2022–2024 роках дефіцит зведеного бюджету зріс до безпрецедентних масштабів, оскільки уряд був змушений компенсувати втрати економіки та фінансувати оборону, соціальні видатки й критично важливі імпорتنі закупівлі. Для місцевих бюджетів це означало менше ПДФО та інших податків від бізнесу, а також зростання витрат через подорожчання імпортованих енергоносіїв і матеріалів. У цьому сенсі необхідно зменшувати залежність від зовнішніх потоків, підтримувати місцеве виробництво й переробку, залучати гранти та інвестиції й оптимізувати видатки, насамперед через енергоефективність, щоб зміцнити фінансову стійкість громад у кризових умовах.

Стале зростання дефіциту бюджету негативно вплинуло на економічний розвиток, посилило інфляцію, збільшило рівень бідності та взагалі може створити загрозу фінансової нестабільності держави (рис.2.5).

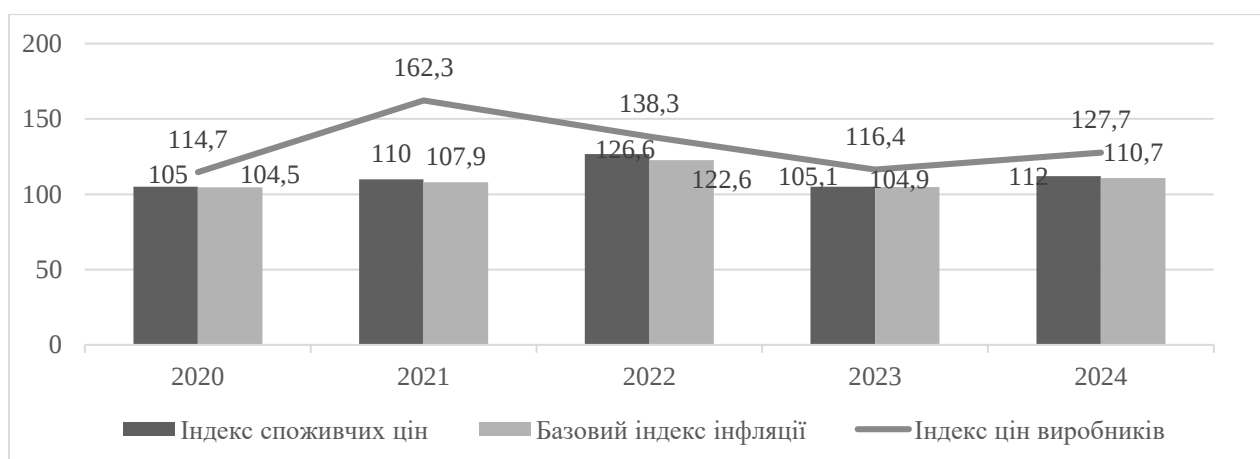

Рисунок 2.5 – Динаміка індексів інфляції та цін в Україні у 2020 – 2024 роках, %

Джерело: побудовано автором на основі [22]

Динаміка індексу споживчих цін, базового індексу інфляції та індексу цін виробників указує на нерівномірність інфляційних процесів в економіці. Споживчі ціни зростали відносно помірно, базова інфляція відображала більш стабільні тенденції, тоді як ціни виробників характеризувалися значними коливаннями, зумовленими змінами у вартості ресурсів та виробничих витрат. Це свідчить про підвищену чутливість виробничої сфери до економічних шоків.

Такі інфляційні зміни чинять помітний вплив на державний і місцеві бюджети. Зростання цін призводить до підвищення вартості соціальних програм, інфраструктурних робіт, комунальних послуг та оплати праці, що знижує реальну купівельну спроможність бюджетних ресурсів.

Місцеві бюджети є особливо вразливими, оскільки залежать від доходів населення та бізнесу, які знецінюються під впливом інфляції. Коливання цін виробників додатково ускладнюють реалізацію інвестиційних проектів, збільшуючи їхню собівартість.

Для зменшення негативного впливу інфляції доцільно здійснювати регулярне коригування бюджетних прогнозів, впроваджувати індексацію окремих видатків, зміцнювати фінансову самостійність місцевих бюджетів, оптимізувати структуру видатків та враховувати зміни цін виробників під час планування інвестицій. Це сприятиме підвищенню стійкості бюджетної системи до інфляційних ризиків і забезпечить більш ефективне фінансове управління.

Розглядаючи проблему дефіциту бюджету, важливо звернути увагу на структуру фінансування зведеного бюджету за типом кредитора, оскільки це дозволяє оцінити, яким чином країна покриває свій дефіцит і як це впливає на економічну стабільність (рис. 2.6). Аналіз структури фінансування дефіциту бюджету за типом кредитора (рис. 2.6; дод. Д.1-Д.5) показує зростання залежності країни від зовнішнього фінансування в умовах економічних криз.

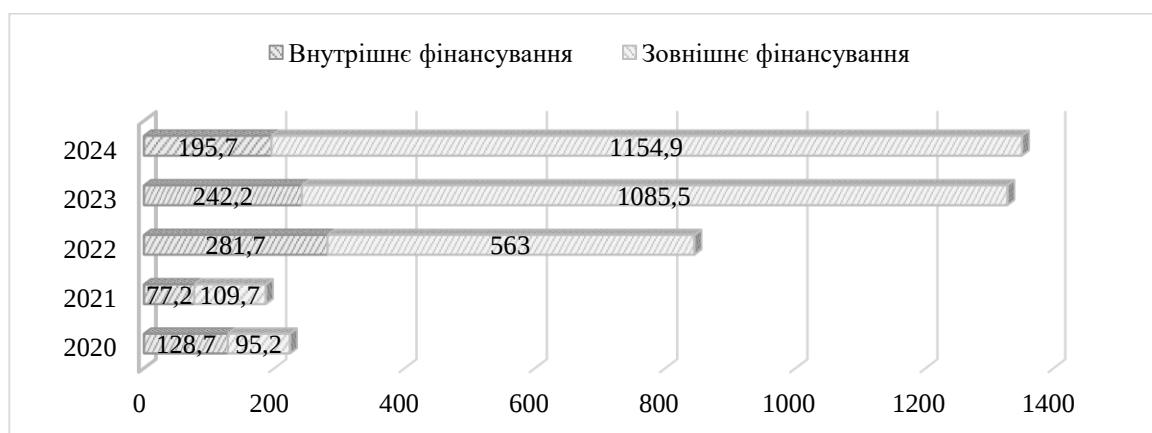

Рисунок 2.6 – Динаміка джерел фінансування зведеного бюджету України (за типом кредитора) за 2020-2024 роки, млрд. грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

З 2022 року відзначається значне збільшення обсягів зовнішніх позик, що свідчить про використання міжнародних ресурсів для покриття бюджетного дефіциту, зокрема внаслідок погіршення економічної ситуації та високих витрат на соціальні й оборонні потреби. Їх деталізацію розглянемо на рис. 2.7 (дод. Е.1-Е.5)

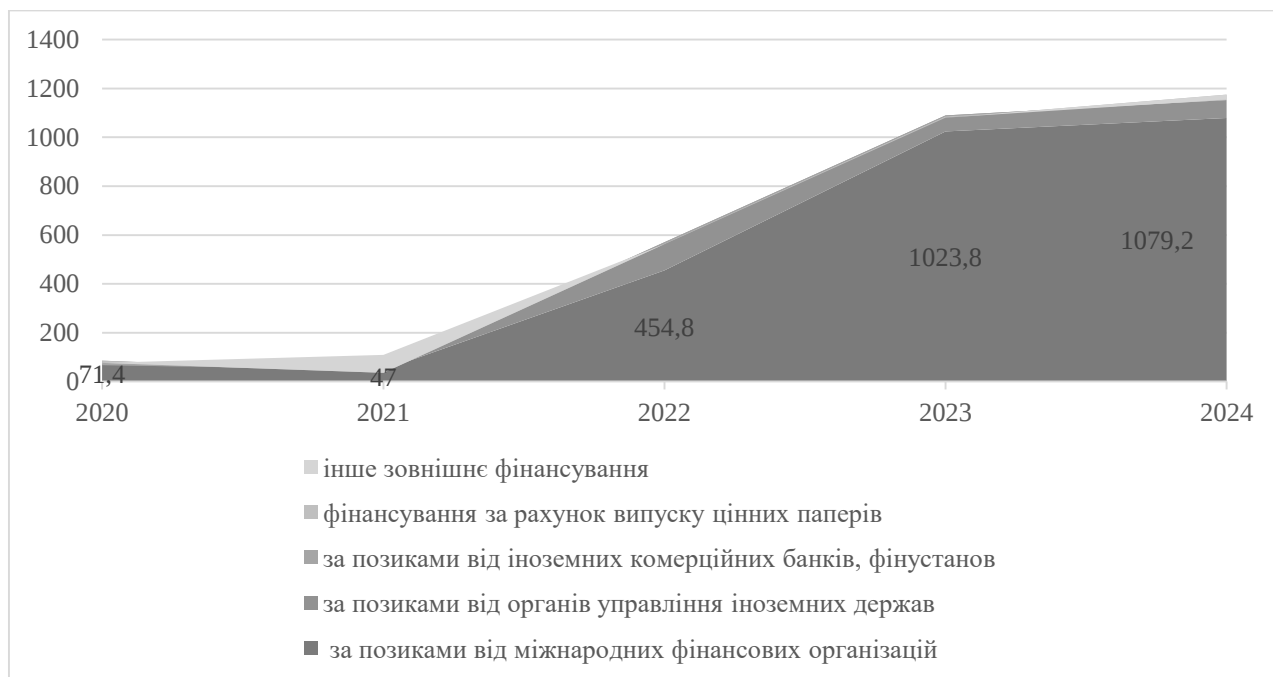

Рисунок 2.7 – Зміни структури джерел зовнішнього фінансування зведеного бюджету України (за типом кредитора) за 2020-2024 роки, млрд. грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

За даними рис. 2.7 в цей період Україна все більше покладалася на зовнішні офіційні позики, особливо від міжнародних фінансових організацій та урядів інших держав, обсяги яких різко зросли після 2022 року. Фінансування від іноземних банків майже не залучалося, а операції з цінними паперами та інші джерела були нестійкими. Така динаміка свідчить про посилення залежності від міжнародної підтримки та обмеженість ринкових інструментів у воєнних умовах. Дана структура фінансування підвищує вразливість економіки до зовнішніх шоків та змін у міжнародних фінансових умовах, зокрема до коливань валютних курсів і зміни процентних ставок (рис.2.8).

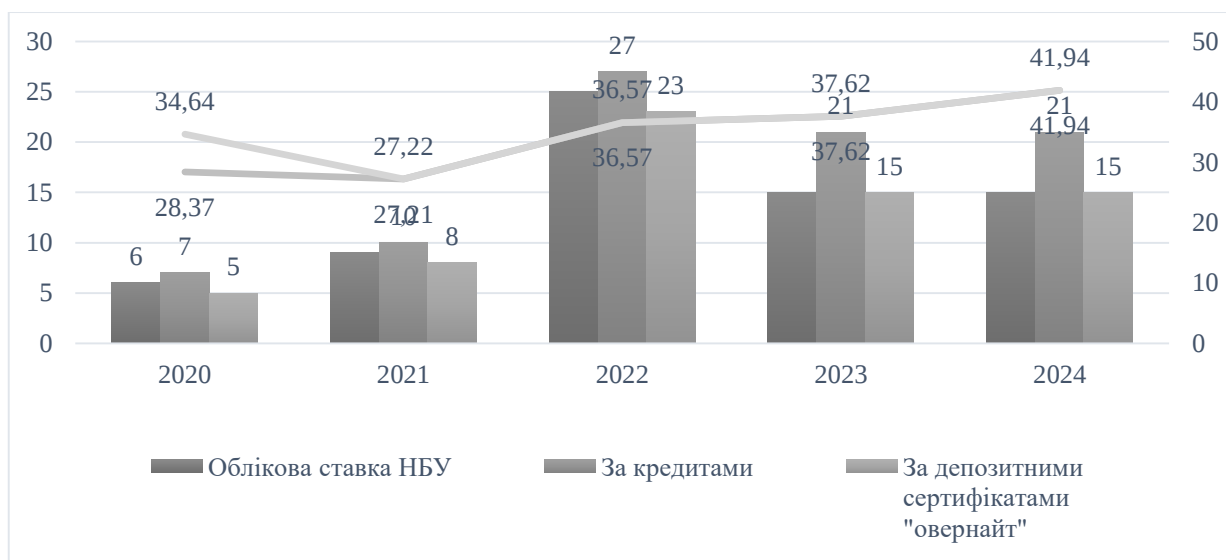

Рисунок 2.8 – Динаміка валютних курсів та процентних ставок в Україні за 2020-2024 роки, грн

Джерело: побудовано автором на основі [22]

За даними рис. 2.8 видно, що у 2020–2024 роках ставки НБУ різко зросли у 2022 році через воєнні шоки, інфляцію та потребу стримати девальвацію, а в наступні роки поступово знижувалися, залишаючись підвищеними. Курс долара й євро стрибнув у 2022 році та продовжив зростати до 2024-го через втрату виробництва, падіння експорту й високу залежність від зовнішнього фінансування. Це спричинило подорожчання кредитів, ослаблення купівельної спроможності та посилення економічної вразливості підвищення боргового навантаження (рис.2.9).

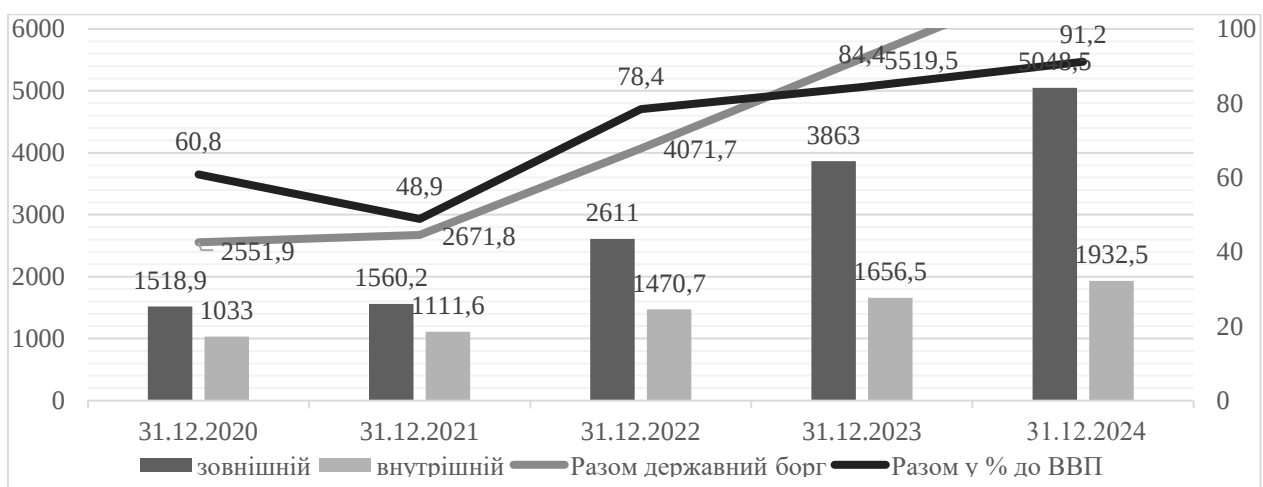

Рисунок 2.9 – Динаміка державного боргу України у 2020-2024 роках, млрд. грн.

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Дані рисунку 2.9 демонструють, що у 2020–2024 роках державний борг України стрімко зростає, насамперед за рахунок зовнішніх запозичень, частка яких збільшилася майже вдвічі. Після 2022 року боргове навантаження різко підскочило через воєнні витрати та потребу стабілізувати бюджет. Загальний борг у відсотках до ВВП зріс із близько 49–61% до понад 90% у 2024 році, що відображає посилення фінансової залежності та ускладнює боргову стійкість у довгостроковій перспективі.

Для порівняння: за оцінками ОЕСР, у розвинених державах рівень держборгу може бути значно вищим наприклад, у Японії він у 2021 році наближався до 260% ВВП, у Греції перевищував 200%, а в США становив близько 150% ВВП [6]. Водночас ці країни мають високі кредитні рейтинги, тому позичають під низькі відсотки, що суттєво відрізняє їхню ситуацію від української.

Подальше накопичення зовнішнього боргу для України може викликати тривогу серед інвесторів і міжнародних фінансових організацій, адже зростають ризики щодо своєчасного обслуговування боргових зобов'язань. Це здатне призвести до погіршення кредитного рейтингу та подорожчання нових запозичень.

Посилення боргової залежності також робить країну більш вразливою до впливу зовнішніх кредиторів і умов глобальних фінансових ринків, що може обмежувати можливості для проведення самостійної економічної та фінансової політики.

Крім того, високий рівень зовнішнього боргу стає особливо небезпечним у періоди економічного спаду чи фінансової нестабільності, коли держава може зіткнутися з труднощами у виплаті відсотків або своєчасному погашенні основної суми боргу.

2.2. Структура та динаміка доходів місцевих бюджетів: сучасний стан і проблемні аспекти

Доходи місцевих бюджетів становлять фінансову основу діяльності органів місцевого самоврядування та визначають можливості територіальних громад у забезпеченні соціально-економічного розвитку. У сучасних умовах доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок поєднання власних, закріплених і регулюючих надходжень, а також міжбюджетних трансфертів, що разом утворюють ресурсну базу для виконання покладених на громади функцій. Теоретично доходи місцевих бюджетів є сукупністю економічних відносин, пов'язаних зі створенням і мобілізацією грошових коштів для фінансового забезпечення місцевих потреб.

У сучасних умовах, особливо в період воєнного стану, доходна база місцевих бюджетів перебуває під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Економічний спад, переміщення населення, руйнування підприємств і зростання соціальних потреб зумовлюють скорочення податкових надходжень і одночасно підвищують потребу у додатковій фінансовій підтримці. Це вимагає від органів місцевого самоврядування активного пошуку резервів доходів, удосконалення адміністрування місцевих податків, розвитку комунального сектору та оптимізації використання наявних ресурсів (табл.2.1; дод. Г.1-Г.5).

Дані таблиці 2.1 свідчать, що динаміка доходів місцевих бюджетів України у 2020-2024 рр. демонструє впевнене зростання як планових, так і фактичних надходжень. За п'ять років початкові плани доходів зросли на 45,2%, уточнені – майже на 50%, а фактичні надходження – на 57,6%. Починаючи з 2021 року, виконання уточнених планів стабільно перевищує 100%, що підтверджує реалістичність планування та ефективність адміністрування доходів. Позитивне відхилення у 2024 році (понад 18,9 млрд грн) свідчить про зміцнення фінансової стійкості громад навіть в умовах війни.

Таблиця 2.1 – Аналіз динаміки виконання доходів місцевих бюджетів України за 2020-2024роки (без урахування трансфертів) [13]

Показники	Роки					Відхилення (+,-), 2024 р. до 2020 р	
	2020	2021	2022	2023	2024	млн грн	%
початковий річний план, млн грн	311073,6	354408,1	412977,5	446440,3	451620,1	140 546,5	45,2
уточнений річний план, млн грн	315371,8	363750,6	417534,2	463713,0	471149,0	155 777,2	49,4
виконано за період	311156,5	377929,8	418120,1	475026,0	490171,0	179014,5	57,6
виконання до уточненого річного плану, %	98,7	103,9	100,1	102,4	104,0	х	х
відхилення (+,-) виконання до уточненого річного плану, млн грн	-4215,3	14179,2	585,9	11313	18922	х	х

Ця тенденція відображає посилення бюджетної автономії місцевого рівня та підвищення якості фінансового менеджменту. Доцільно розширювати інструменти стимулювання місцевої економіки – зокрема, підтримку малого бізнесу, розвиток індустріальних парків, залучення інвестицій та модернізацію податкового адміністрування на місцях. Важливо зміцнювати податкову базу через актуалізацію нормативної грошової оцінки землі, ефективніше адміністрування ПДФО та майнових податків, а також цифровізацію процесів збору доходів. Такі кроки дозволять громадам нарощувати власні ресурси, підвищувати самостійність і забезпечувати стабільний розвиток навіть за умов високої невизначеності (табл.2.2; дод. Г.1-Г.5).

За даними табл.2.2 за період 2020–2024 років доходи загалом зросли, однак їхня динаміка демонструє неоднорідність та низку проблем. Податкові надходження збільшилися більш ніж на половину, що свідчить про розширення податкової бази та певне покращення адміністрування, однак водночас зберігається ризик надмірної залежності саме від цього джерела. Неподаткові

надходження зросли удвічі, але такі стрибки можуть бути разовими й не гарантують стабільності в довгостроковій перспективі.

Таблиця 2.2 – Аналіз динаміки структури фактичних надходжень місцевих бюджетів України за 2020-2024 роки [13]

Показники	Роки					Зміни (+,-) 2024 р. до 2020 р.	
	2020	2021	2022	2023	2024	млн грн	%
Податкові надходження	285571,5	346713,2	393460,6	434540,9	441094,2	155522,7	54,5
Неподаткові надходження	21462,5	27183,0	22041,1	36511,4	43603,7	22141,2	103,2
Доходи від операцій з капіталом	3473,1	3462,2	2276,0	3621,9	4854,9	1381,8	39,8
Від органів державного управління	160177,1	202733,3	136753,8	177385,2	187932,4	27755,3	17,3
ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	146,4	36,0	223,3	198,0	1427,4	27755,3	17,3
Цільові фонди	649,4	571,4	342,3	351,8	618,3	-31,1	-4,8
Разом доходів	471480,0	580699,2	555097,1	652609,1	679530,8	208050,8	44,1

Доходи від операцій з капіталом зросли значно повільніше, що вказує на недостатню активність у сфері управління державними активами та слабку інвестиційну привабливість. Надходження від органів державного управління збільшилися незначно, при тому що в окремі роки спостерігалися суттєві коливання, що ускладнює бюджетне планування. Фінансування від ЄС та міжнародних організацій різко зросло в останній рік, але така залежність від зовнішніх донорів створює ризики у разі зміни політичної чи економічної ситуації. Цільові фонди, навпаки, показали зниження, що може свідчити про недостатню ефективність їх роботи або перегляд пріоритетів фінансування. Збалансування структури доходів сприятиме більш стійкому та прогнозованому розвитку бюджетної системи.

Важливим є аналіз зміни частки кожної зі складових доходів (рис. 2.10; дод. Г.1-Г.5) що дозволило сформулювати наступні висновки.

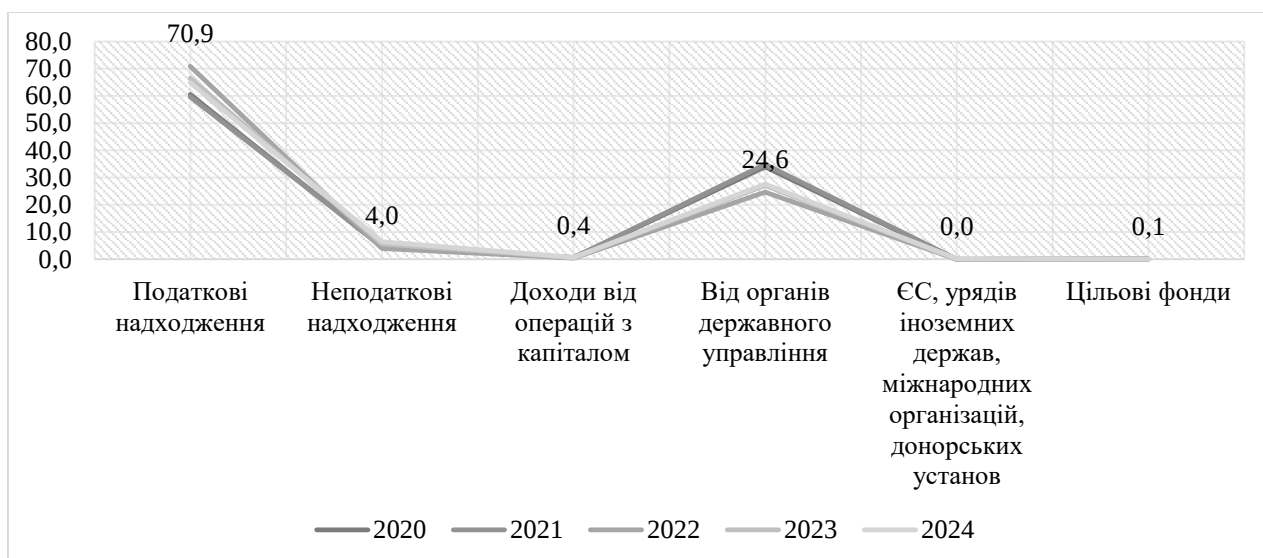

Рисунок 2.10 - Динаміка частки складових доходів місцевих бюджетів України за 2020-2024 роки, %

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Структура доходів демонструє надмірну залежність від податкових надходжень, які різко зросли у 2022 році та дещо знизилися надалі. Неподаткові доходи й надходження від операцій з капіталом залишаються мінімальними, тоді як частка держсектору помітно впала у 2022 році й повільно відновлюється. Міжнародна допомога до 2024 року фактично була відсутня. Загалом бюджет мало диверсифікований і вразливий до криз. Доцільно підвищити ефективність держсектору, розширити джерела доходів через партнерства та цифровізацію неподаткових платежів, а також забезпечити стабільнішу координацію з донорами.

Аналіз структури доходів дозволить визначити основні джерела, оцінити їхню стабільність та виявити можливі дисбаланси у фінансових потоках (рис.2.11; дод. Г.1-Г.5).

За даними рис.2.11, динаміка податкових надходжень у 2020–2024 роках свідчить про структурні зміни, зумовлені як економічними процесами, так і воєнними умовами. Скорочення ПДФО у 2024 році пов'язане переважно з перенаправленням ПДФО військовослужбовців до державного бюджету, що зменшило частку цього податку у доходах місцевих бюджетів без реального

скорочення податкової бази [12].

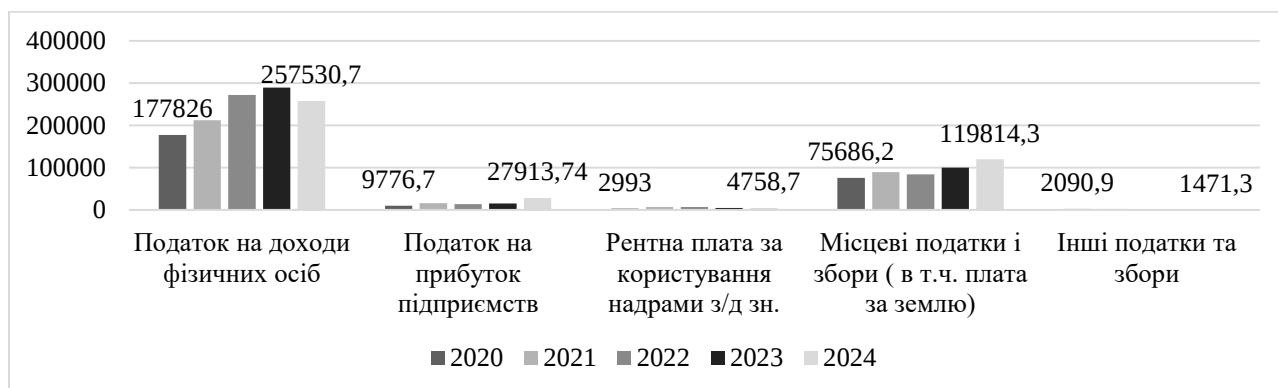

Рисунок 2.11 – Динаміка структури окремих податкових надходжень місцевих бюджетів України за 2020-2024 рр. млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Експертні розрахунки свідчать, що якщо зараховувати ПДФО за місцем фактичного проживання людей, то 90% громад отримають більше доходів, а частка дотаційних муніципалітетів скоротиться до 55%.

Місцеві податки демонструють стабільне зростання, тоді як рентні та інші податки залишаються волатильними. Загалом структура доходів показує централізацію ресурсів та підвищену чутливість фіскальної системи до воєнних факторів, що потребує подальшого вдосконалення міжбюджетної політики й інструментів стабілізації доходів громад. Зокрема шляхом підвищення прозорості розподілу трансфертів, розширення власної доходної бази громад та запровадження ефективних механізмів фінансового вирівнювання. Їх детальний аналіз відповідно до рис. 2.12 (дод. Г.1-Г.5) демонструє наступне.

Рисунок 2.12 – Динаміка структури місцевих податків та зборів України за 2020-2024 роки, млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Як показують дані рис.2.15 у 2020–2024 роках основні місцеві податки загалом зростали, хоча окремі роки показували тимчасові спади. Податок на майно був найбільшим джерелом доходів і, після падіння у 2022 році, вже у 2024-му піднявся до більш ніж 50 млрд грн. Збір за паркування збільшувався поступово, що може свідчити про кращу організацію паркувальних зон у містах. Туристичний збір теж зростав, хоч і нерівномірно, реагуючи на стан туристичної сфери. Найбільше додав єдиний податок: його надходження піднялися майже вдвічі за п'ять років, що говорить про розвиток малого бізнесу. Загалом ці дані показують посилення фінансової спроможності громад.

Враховуючи таку динаміку, громадам доцільно й надалі посилювати управління майновими ресурсами, інвестувати в сучасні інструменти адміністрування місцевих зборів, підтримувати малого підприємця й розвивати туристичний потенціал територій. Це дозволить не лише утримати наявні темпи зростання надходжень, а й забезпечити більшу фінансову стійкість місцевих бюджетів у майбутньому.

Не менш важливим джерелом у структурі доходів є неподаткові надходження. Їх динаміку демонструє рис. 2.13 (дод. Г.1-Г.5).

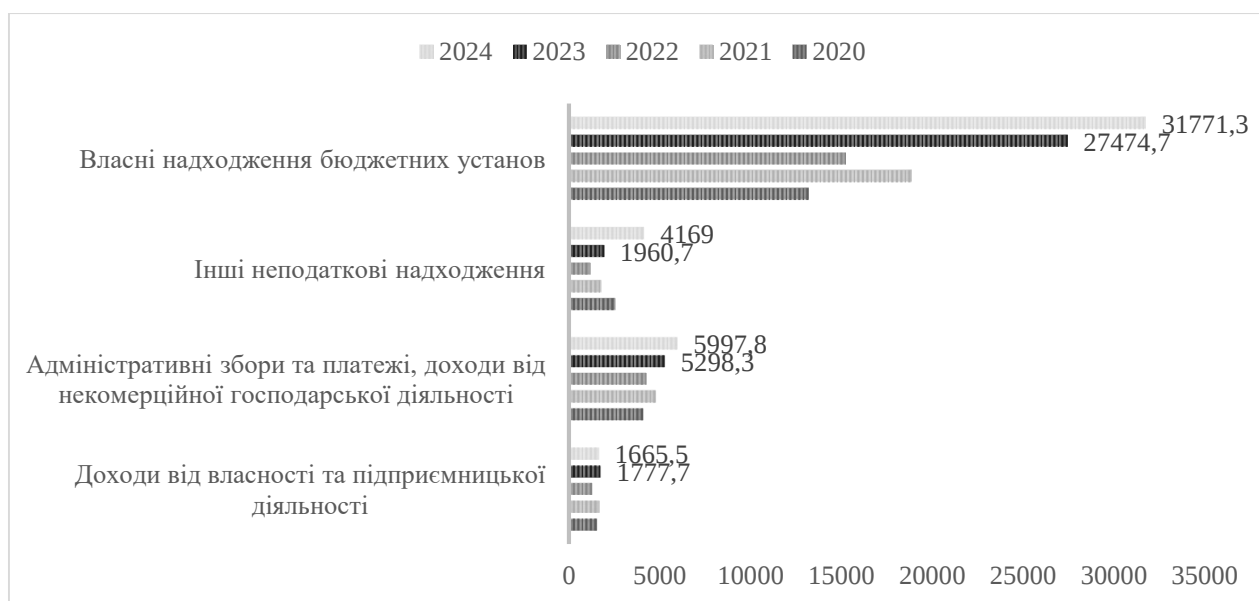

Рисунок 2.13 - Динаміка структури неподаткових надходжень місцевих бюджетів України за 2020-2024 роки, млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Неподаткові доходи загалом мають нестійку динаміку. Надходження від власності та підприємницької діяльності коливаються й різко зменшуються у 2022 році, що свідчить про ослаблення господарської активності. Адміністративні збори зростають поступово протягом усього періоду, залишаючись найбільш стабільною складовою. Інші неподаткові надходження значно просідають у 2021–2022 роках, але різко зростають у 2024 році, що може свідчити про разові або несталі джерела. Власні надходження бюджетних установ демонструють найдинамічніше зростання, особливо у 2023–2024 роках, і формують основну частку неподаткових ресурсів.

Для підвищення стабільності цих доходів варто посилити управління державною власністю, удосконалити систему адмінзборів, а також забезпечити прозорість і прогнозованість доходів бюджетних установ.

Доходи від операцій з капіталом характеризуються нерівномірністю та різною результативністю окремих їх складових (рис. 2.14; дод. Г.1-Г.5).

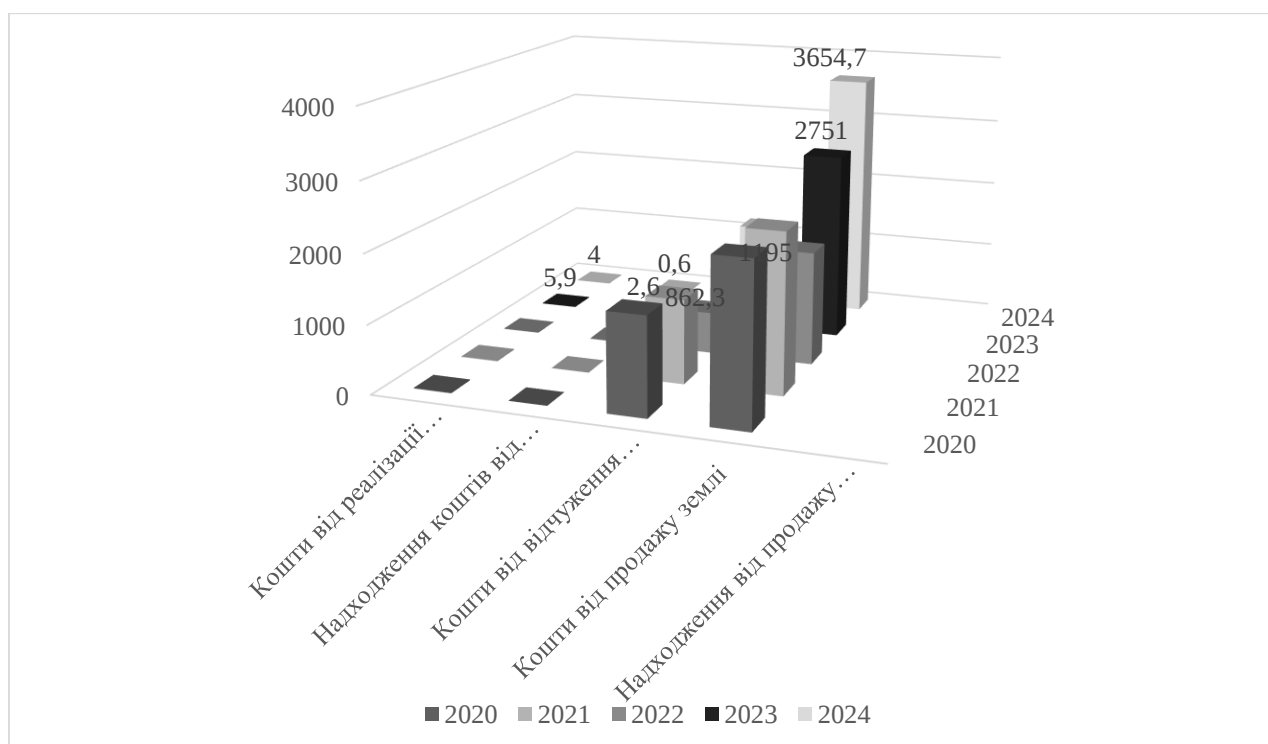

Рисунок 2.14 – Динаміка структури доходів від операцій з капіталом в місцевих бюджетах України за 2020-2024 роки, млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Найвагомішим джерелом є надходження від продажу землі, які демонструють стале зростання протягом досліджуваного періоду, що свідчить про посилення ролі земельних операцій у формуванні капітальних надходжень. Водночас доходи від відчуження державного та комунального майна виявляють значні коливання, що вказує на періодичність таких операцій та залежність їх обсягів від ринкових умов і активності приватизаційних процесів.

Надходження від реалізації скарбів, майна, отриманого державою чи територіальною громадою, а також коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і каміння залишаються незначними та нестабільними. Це свідчить про обмежений потенціал цих джерел і їхню неспроможність забезпечувати істотний внесок у загальні капітальні доходи. Відсутність надходжень від продажу нематеріальних активів засвідчує невикористані можливості у сфері управління інтелектуальними ресурсами.

Таким чином, формування доходів від операцій з капіталом відбувається переважно за рахунок окремих джерел, тоді як інші залишаються малопотужними або нерозвиненими. Це створює залежність бюджетних надходжень від обмеженого кола операцій та вимагає посилення роботи у напрямі диверсифікації капітальних ресурсів і підвищення ефективності управління державним майном.

Цільові фонди місцевих органів влади є важливими, оскільки забезпечують цільове фінансування пріоритетних місцевих програм і підвищують ефективність використання бюджетних ресурсів (табл. 2.3; дод. Г.1-Г.5).

Таблиця 2.3 – Динаміка цільових фондів в доходах місцевих бюджетів України у 2020-2024 рр. [13]

Найменування	Роки					Зміни 2024 від 2020 рр	
	2020	2021	2022	2023	2024	млн грн	%
Цільові фонди, утворені ВР АР Крим, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади	649,4	571,4	342,3	351,8	618,3	-31,1	-4,8

У 2020–2024 рр. надходження цільових фондів місцевих бюджетів знизилися на 31,1 млн грн (–4,8 %). Найглибше падіння спостерігалось у 2022 р., що було зумовлено воєнними умовами, скороченням діяльності місцевих органів влади, обмеженням фінансування окремих програм та перерозподілом ресурсів на першочергові потреби. Поступове відновлення у 2023–2024 рр. пояснюється адаптацією територіальних громад до нових умов, відновленням частини проєктів та покращенням фінансової ситуації, однак повного повернення до рівня 2020 р. не відбулося. Для підвищення ролі цільових фондів доцільно активізувати програмно-цільове фінансування, розширити можливості залучення власних ресурсів громад і посилити прозорість та результативність використання цільових коштів.

Ми розглянули особливості формування чистих доходів місцевих бюджетів і на цій основі можемо перейти до аналізу трансфертів як ключового інструмента міжбюджетного вирівнювання та забезпечення фінансової спроможності територіальних громад.

2.3. Аналіз міжбюджетних трансфертів як інструмент формування та регулювання доходів місцевих бюджетів

Міжбюджетні трансфerti є ключовим інструментом формування фінансової спроможності місцевих бюджетів та забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку територій. У контексті модернізації бюджетної системи України та поглиблення фінансової децентралізації їхнє значення істотно зростає. Трансфerti виконують не лише вирівнювальну функцію, але й слугують механізмом стимулювання ефективного управління місцевими ресурсами.

Як показує практика суттєвою частиною доходів залишаються міжбюджетні трансфerti, зокрема базова дотація, субвенції та інші форми

підтримки з державного бюджету. Вони спрямовані на вирівнювання фінансової спроможності громад та забезпечення виконання делегованих державою повноважень. Хоча трансферти є важливим інструментом збалансування бюджетів, їхня значна частка свідчить про обмежену самодостатність окремих територій та посилює залежність від рішень центральної влади.

Аналіз їхньої структури, динаміки та впливу на доходну базу органів місцевого самоврядування дозволяє оцінити якість фінансових взаємовідносин між державним і місцевими рівнями влади та визначити напрями підвищення результативності бюджетної політики.

Враховуючи це, дослідимо особливості формування міжбюджетних трансфертів, їхню роль у забезпеченні фінансової стійкості місцевих бюджетів, а також оцінимо вплив різних видів трансфертів на структуру та динаміку їхніх доходів. Показовим є формування доходів без урахування трансфертів, оскільки саме власні доходи демонструють реальну спроможність бюджету забезпечувати фінансову стійкість (табл.2.4; дод. Г.1-Г.5).

Таблиця 2.4 - Аналіз динаміки виконання доходів місцевих бюджетів України за 2020-2024 роки (з урахуванням трансфертів), млн грн [13]

Показники	Роки					Зміни (+,-), 2024 р. до 2020 р	
	2020	2021	2022	2023	2024	млн грн	%
Затверджений річний план	475001,3	561700,7	584160,3	644275,5	653879,4	178878,1	37,7
уточнений річний план	480298,8	577004,9	592334,6	668880,2	674618,4	194319,6	40,5
виконано за період	471480,0	580699,2	555097,1	652609,1	679530,9	208050,8	44,1
% вик. ут. плану	98,2	100,6	93,7	97,6	100,7	x	x
відхилення (+,-) до уточненого річного плану	-8818,8	3694,3	-37237,5	-16271,0	4912,5	x	x

Це дає змогу об'єктивно оцінити ефективність доходної бази та рівень залежності від зовнішньої підтримки.

Виконання плану доходів є критично важливим для збалансованості бюджету та своєчасного фінансування державних потреб. Реалістичність

затверджених показників забезпечує стабільність бюджетного процесу, знижує ризики дефіциту й дозволяє ефективно планувати видатки.

У 2020–2024 роках всі основні бюджетні показники поступово зростали, що свідчить про розширення фінансових можливостей держави. Як початкові, так і уточнені плани щороку збільшувалися, а фактичне виконання загалом випереджало ці темпи. Позитивним є те, що у 2021 та 2024 роках уточнені плани були навіть перевиконані, що демонструє здатність системи працювати ефективно попри складні умови. Також важливо, що загальна динаміка виконання за п'ять років зросла більш ніж на 40%, що свідчить про покращення адміністрування й стабілізацію фінансових потоків. Разом із тим не обійшлося без негативів. Найсуттєвішим став 2022 рік, коли через вплив війни бюджет не був виконаний майже на 37 млрд грн і відсоток виконання суттєво знизився. Подібні, хоча й менші, проблеми спостерігалися у 2020 та 2023 роках, що вказує на нестійкість економічної ситуації та складність точного прогнозування в кризових умовах. Покращення потребує точність бюджетного прогнозування, стабільність надходжень та оперативність коригування планів, щоб уникати значних відхилень у виконанні в умовах економічних коливань.

Визначення зміни частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів дає змогу оцінити рівень їхньої фінансової самостійності, виявити тенденції залежності територіальних громад від державної підтримки та проаналізувати ефективність власної доходної бази (рис.2.15; дод. Г.1-Г.5).

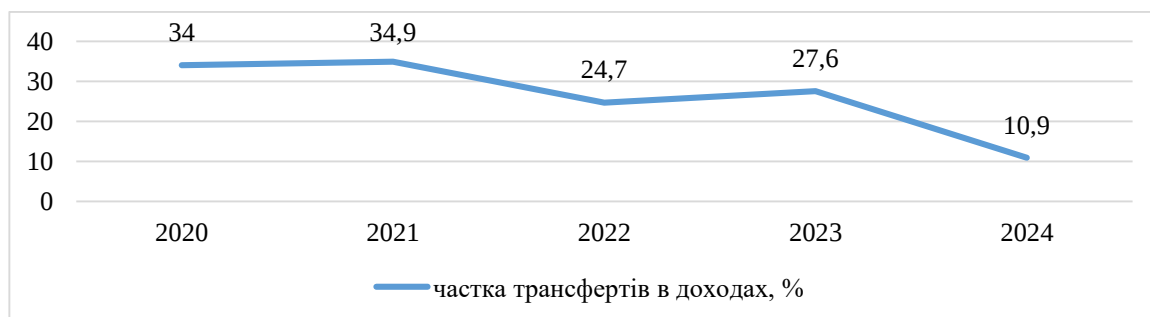

Рисунок 2.15 – Аналіз динаміки частки трансфертів в доходах місцевих бюджетів України у 2020-2024 роках, %

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Такий аналіз дозволяє встановити, наскільки трансферти виконують свою вирівнювальну та стимулюючу функції, а також оцінити вплив бюджетної політики на розвиток фінансової спроможності місцевого самоврядування.

Доходи місцевих бюджетів разом із трансфертами у 2020–2024 роках (рис.213) змінювалися нерівномірно: частка трансфертів знизилася з приблизно третини доходів у 2020–2021 роках (34–35%) до 10,9% у 2024-му. Найбільше падіння відбулося після 2021 року, що пов'язано з пріоритетним спрямуванням державних ресурсів на оборону та скороченням можливостей центру підтримувати громади. Попри зростання загальних доходів, зменшення трансфертів створює ризики для фінансово слабших громад.

Доцільними є кроки щодо таргетованої державної підтримки постраждалих територій, перегляду формул розподілу субвенцій та активного нарощення громадами власних доходів через ефективніше адміністрування місцевих податків, упорядкування оренди комунального майна й залучення інвестицій.

Для всебічного аналізу трансфертів доцільно розглянути їхню структуру, що дозволяє оцінити склад джерел надходжень, стабільність фінансових потоків та їхній внесок у формування загальної доходної бази бюджету (рис. 2.16; дод. Г.1-Г.5).

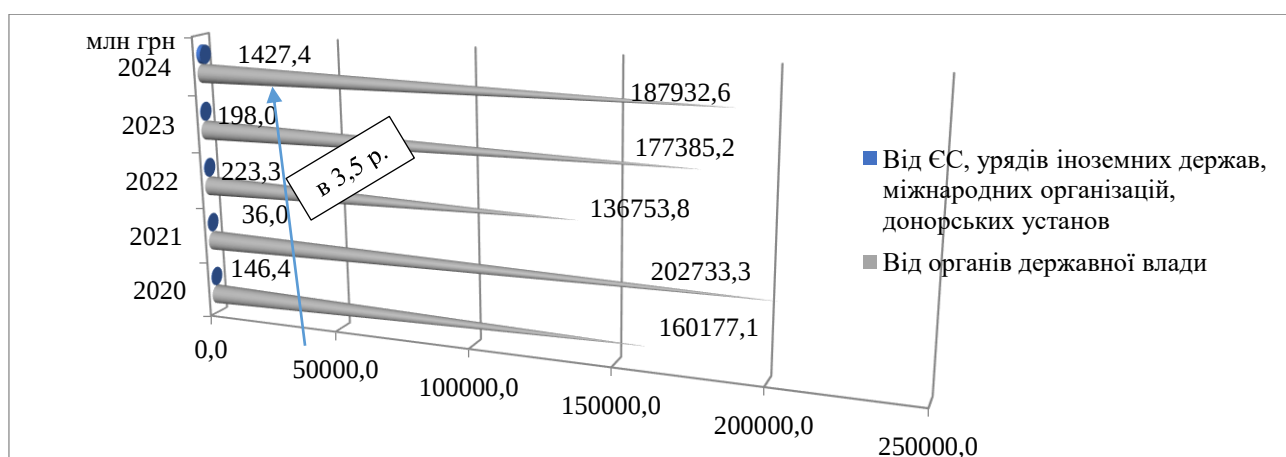

Рисунок 2.16 – Динаміка структури міжбюджетних трансфертів в місцевих бюджетах України за 2020-2024 роки, млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Дані свідчать, що у 2020–2024 роках міжбюджетні трансферти від органів державної влади залишалися головним джерелом зовнішньої фінансової підтримки місцевих бюджетів, хоча їх обсяги зазнавали суттєвих коливань, що відображало макроекономічні умови та бюджетні пріоритети держави. Паралельно з цим спостерігалось зростання фінансової допомоги від ЄС, іноземних урядів та міжнародних донорів, особливо у 2024 році, коли її обсяг різко збільшився, засвідчуючи підвищену роль зовнішньої підтримки в умовах воєнних та відновлювальних процесів. Проблемним аспектом залишається залежність громад від нестабільних державних трансфертів та нерівномірність доступу до міжнародних ресурсів, що обмежує можливості довгострокового планування. Доцільно посилити механізми прогнозованості державної фінансової допомоги, удосконалити критерії розподілу трансфертів, а також активізувати участь громад у міжнародних програмах підтримки, розширюючи їхню проектну спроможність і здатність залучати донорські кошти на конкурентних засадах.

Детальний аналіз доцільно провести шляхом вивчення структури трансфертів, що надходять від органів державної влади, з метою оцінки їхнього складу, обсягів та впливу на формування доходної бази бюджетних одиниць. (рис. 2.17; дод. Г.1-Г.5).

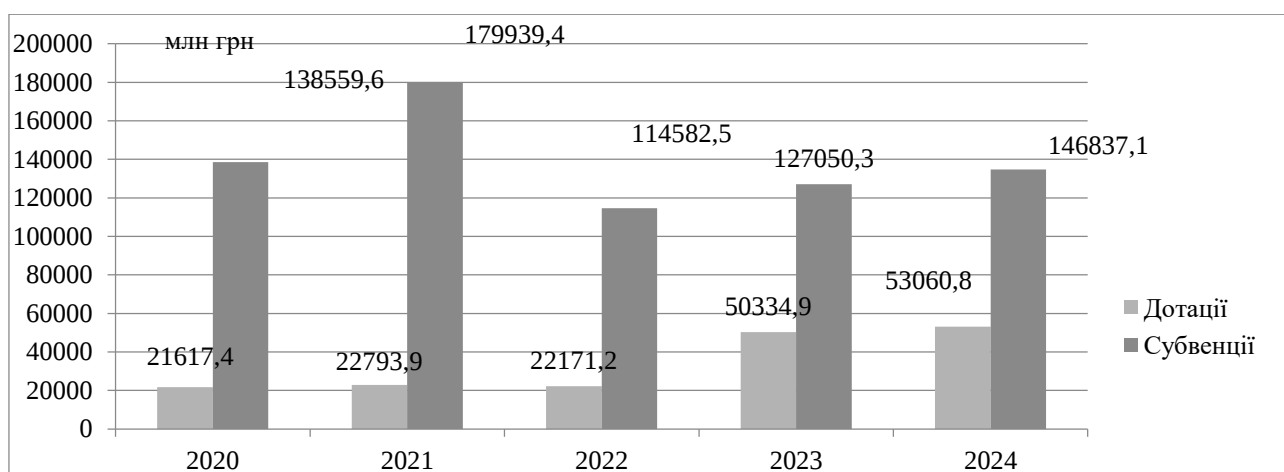

Рисунок 2.17 – Динаміка міжбюджетних трансфертів від органів державної влади до місцевих бюджетів України за 2020-2024 роки, млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Як свідчать дані рис. 2.17 у 2020–2024 роках спостерігається нерівномірна динаміка дотацій і субвенцій, що вказує на нестабільність міжбюджетної підтримки. Дотації демонструють стаке зростання з різким піком у 2023 році, що, ймовірно, пов'язано з воєнними умовами та посиленням потреб у вирівнюванні фінансової спроможності громад. Субвенції, навпаки, характеризуються значними коливаннями: після максимуму 2021 року їх обсяг різко зменшується у 2022 році, частково відображаючи перерозподіл ресурсів на оборонний сектор, і лише частково відновлюється у 2023–2024 роках.

Основною проблемою є нестабільність та непередбачуваність міжбюджетних трансфертів, що ускладнює стратегічне планування на місцевому рівні та свідчить про дисбаланси у системі бюджетного вирівнювання. Як пропозиція, доцільним є запровадження більш прогнозованої середньострокової моделі трансфертної політики, удосконалення формульного підходу до розподілу коштів та посилення оцінки ефективності субвенцій. Це сприятиме підвищенню фінансової стійкості громад і цільової державної підтримки.

Детальний аналіз дотацій дозволяє оцінити ефективність міжбюджетного вирівнювання, визначити рівень фінансової залежності місцевих бюджетів від держави та виявити пріоритетні напрями розподілу централізованих ресурсів (рис.2.18; дод. Г.1-Г.5).

Як видно з рис. 2.18 фінансування через систему дотацій демонструє нерівномірність та залежність громад від рішень центрального бюджету. Скорочення додаткової дотації на освіту й медицину та несталі обсяги цільових дотацій створюють ризики для утримання ключових соціальних послуг. Зростання потреб у стабілізаційній та спеціалізованих дотаціях для окремих територій, особливо деокупованих, свідчить про посилення диспропорцій і навантаження на місцеві бюджети. Особливо проблемним є різкий стрибок дотацій на компенсацію комунальним закладам у 2024 році, що вказує на фінансову незбалансованість тарифної та енергетичної політики.

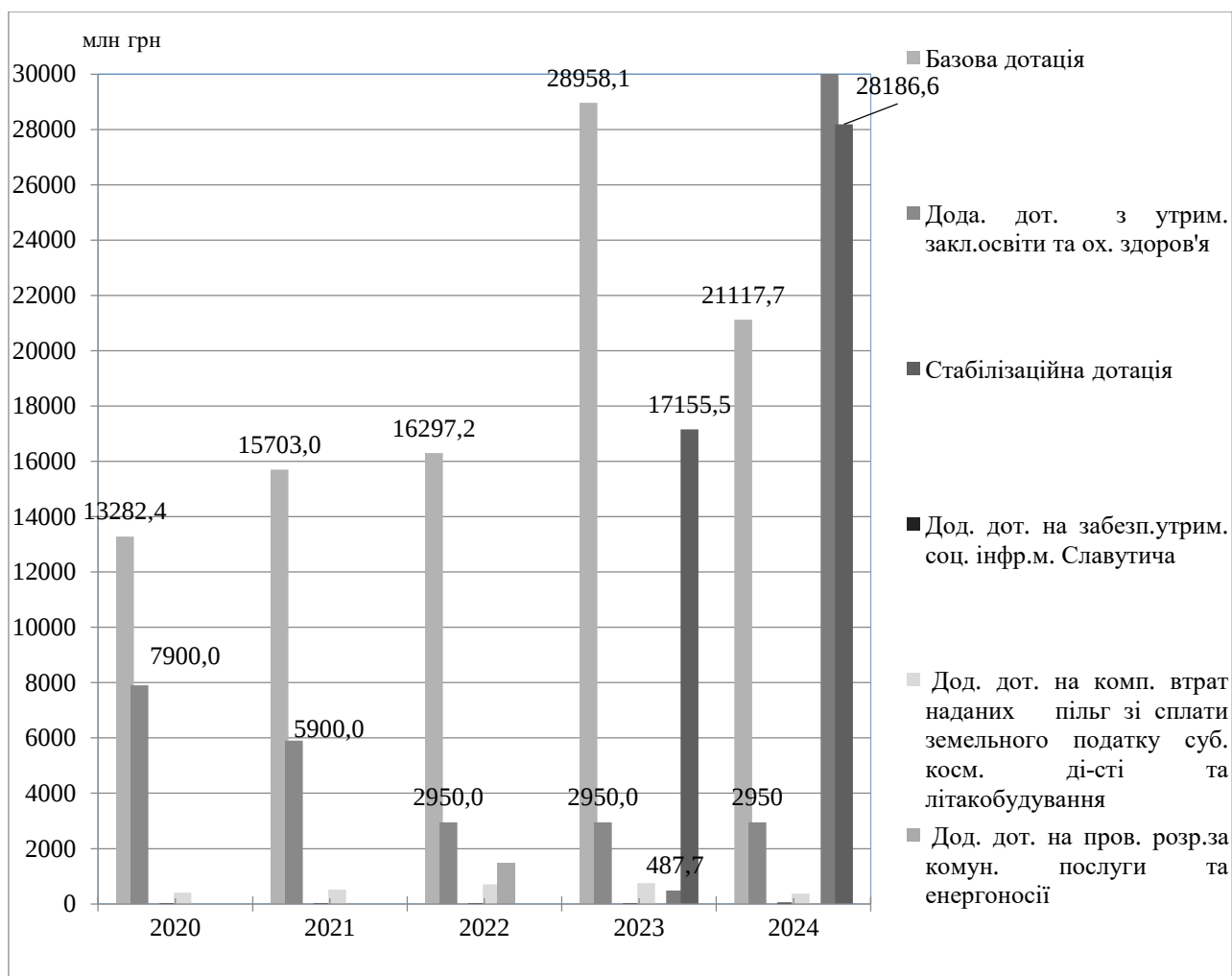

Рисунок 2.18 – Динаміка структури дотацій з державного бюджету місцевим бюджетам України за 2020-2024 роки, млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Експерти наголошують, що чинний механізм розподілу дотацій порушує принципи справедливості та неупередженості, що зрештою негативно впливає на повноту й якість фінансування закладів освіти та охорони здоров'я. Доцільно забезпечити передбачуваність і прозорість формули розподілу дотацій, розширити базову дотацію для зменшення залежності від разових трансфертів, переглянути підходи до фінансування делегованих державою повноважень, щоб уникати перекладання витрат на громади. Важливо запровадити стабільний механізм підтримки деокупованих територій, поступово переходячи від дотацій екстреного характеру до програм відновлення. Раціональним буде також удосконалення державної політики щодо компенсацій пільг та енергоносіїв, щоб

мінімізувати різкі коливання фінансових потреб місцевих бюджетів і забезпечити їхню стійкість.

Що стосується субвенцій, то їх кількість у доходах місцевих бюджетів становить понад 30 видів. Проаналізуємо основні з них (рис. 2.19; дод. Г.1-Г.5).

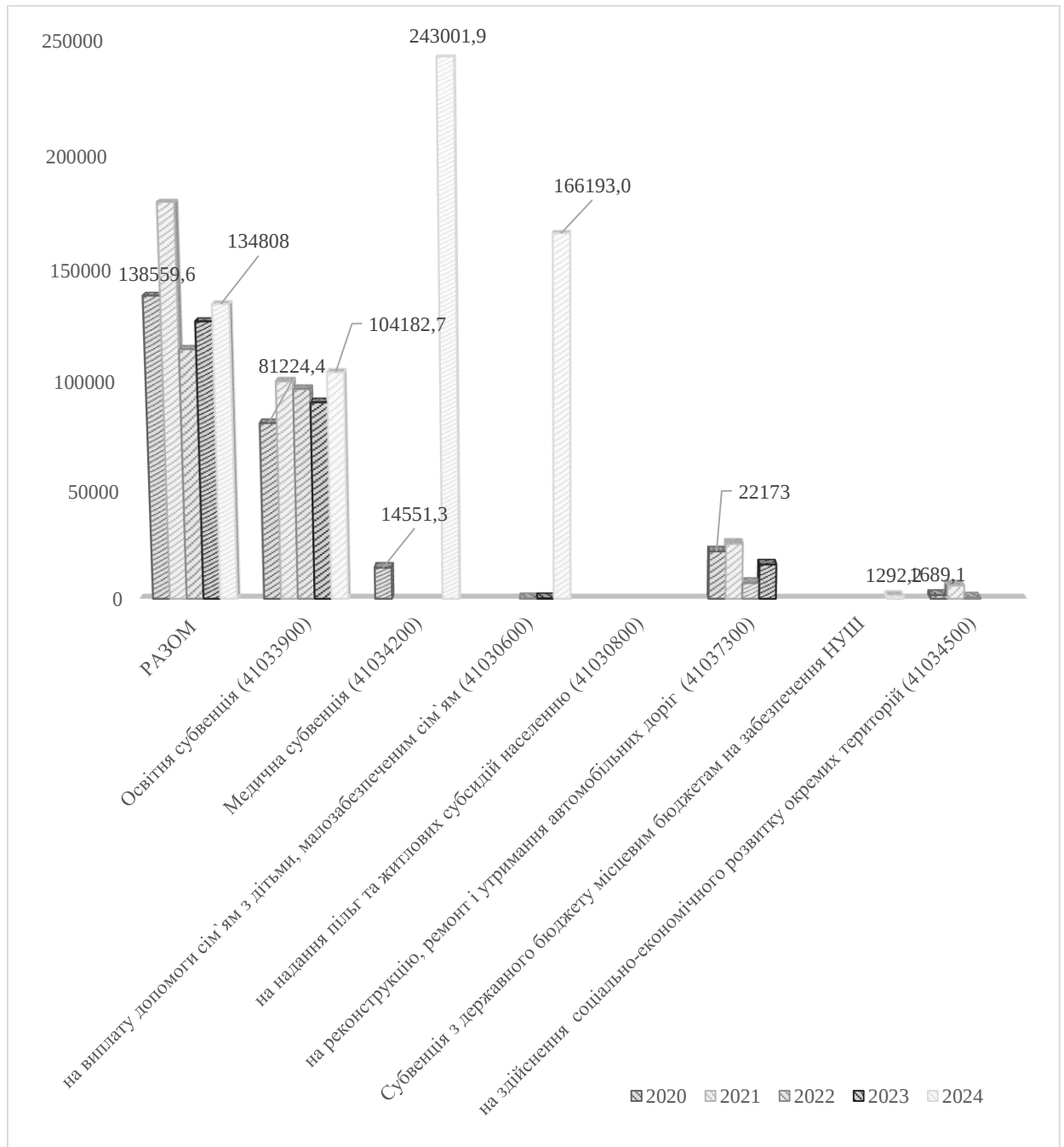

Рисунок 2.19 – Зміни структури окремих видів субвенцій в доходах місцевих бюджетів за 2020-2024 роки, млн грн [20]

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Обсяги державних субвенцій у 2020–2024 рр. (рис.2.19) демонструють значну нерівномірність та зміну бюджетних пріоритетів, що ускладнює стабільне планування на місцях. Освітня субвенція лишається ключовою, але коливання її обсягів не дозволяють громадам вибудувати довгострокову стратегію розвитку освіти. Медична субвенція після фактичної відсутності в 2021–2023 роках різко зростає у 2024 році, що свідчить про перехід на нову модель фінансування й водночас створює ризики непередбачуваності. Соціальні субвенції суттєво збільшуються лише у 2024 році, відображаючи зростання потреб населення. Дорожня субвенція демонструє спад після 2021 року, а субвенції на НУШ та розвиток територій носять епізодичний характер.

Для підвищення ефективності доцільно забезпечити прогнозованість та чіткість формул розподілу субвенцій, аби громади могли планувати роботу ключових секторів без ризику різких коливань.

Варто стабілізувати фінансування освіти й медицини через запровадження мінімальних гарантованих обсягів та довгострокових трансфертів. Доцільним є перегляд системи соціальних субвенцій, щоб уникнути стрибків навантаження в окремі роки та забезпечити адресність допомоги. Розподіл коштів на дороги та інфраструктуру має базуватися на потребах регіонів і довгострокових планах відбудови. Посилення прозорості та регулярне оновлення методики дозволить громадам ефективніше використовувати ресурси й зміцнити фінансову стійкість у період воєнних і післявоєнних трансформацій.

Висновок за розділом 2

У 2020–2024 роках місцеві бюджети України відігравали ключову роль у забезпеченні фінансової стійкості територіальних громад, виконанні соціально-економічних програм та підтримці базових публічних послуг. Проте їхня дохідна база залишалася значною мірою залежною від макроекономічних коливань,

зокрема темпів зростання ВВП, рівня інфляції, зайнятості та інвестиційної активності. Пандемія COVID-19 та воєнні дії суттєво вплинули на економіку, спричинили падіння виробництва, скорочення податкових надходжень і збільшення дефіциту державного бюджету, що підвищило залежність місцевих бюджетів від державних трансфертів. Коливання валютних курсів та зростання інфляції ускладнили планування видатків і реалізацію інвестиційних проєктів, підкреслюючи ризики фінансової нестійкості. Збільшення державного боргу та зовнішніх запозичень додатково відображає вразливість бюджетної системи та наголошує на необхідності зміцнення фінансової автономії громад і диверсифікації джерел доходів.

Аналіз структури доходів місцевих бюджетів показує, що основну частину формують податкові надходження, які демонструють позитивну динаміку. Неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та цільові фонди залишаються нестабільними, що обмежує можливості довгострокового фінансового планування. Міжбюджетні трансферти виконують вирівнювальну та стимулюючу функції, залишаючись основним джерелом зовнішньої підтримки місцевих бюджетів. Протягом досліджуваного періоду їхня частка у загальних доходах знизилася з 34–35% до 10,9%, що відображає поступове зростання ролі власних доходів і одночасну залежність від рішень центральної влади. Дотації та субвенції демонструють нерівномірну динаміку, зумовлену макроекономічними та воєнними чинниками, що ускладнює прогнозування і стратегічне бюджетне планування.

Для підвищення фінансової стійкості місцевих бюджетів доцільним є забезпечення прозорості та передбачуваності механізмів розподілу трансфертів, запровадження довгострокового фінансування ключових сфер (освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога), а також активне нарощення власних доходів через удосконалення адміністрування податків, підтримку малого і середнього бізнесу, цифровізацію зборів та ефективне використання ресурсів. Крім того, необхідно розширювати джерела доходів шляхом залучення інвестицій, використання потенціалу комунального майна та міжнародної допомоги, створювати

механізми стабілізації бюджетів у кризових умовах та поступово зменшувати залежність місцевих бюджетів від разових дотацій і субвенцій.

Такий підхід дозволить не лише підвищити фінансову спроможність територіальних громад, а й забезпечити стійкість і передбачуваність бюджетної системи в умовах економічних та політичних потрясінь, зміцнити спроможність громад до реалізації соціально-економічних програм, підвищити ефективність управління фінансовими ресурсами та сприяти збалансованому розвитку територій.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЮЧОЇ СИСТЕМИ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

3.1. Напрями вдосконалення планування і адаптивного прогнозування доходів місцевих бюджетів

Процес планування та адаптивний прогноз доходів місцевих бюджетів є ключовим інструментом забезпечення фінансового зростання територіальних громад.

З теоретичної точки зору ефективне прогнозування базується на проведенні економічного аналізу податкової бази, визначення динаміки доходів та напрямів економічної політики розвитку регіонів.

Воно передбачає повну інтеграцію макроекономічних показників, різних статистичних моделей та ряду систем бюджетного та фінансового моніторингу, необхідних для оцінки майбутніх надходжень бюджету та проведення своєчасного коригування планів.

Адаптивне прогнозування зазвичай базується на принципі повної гнучкості, що дозволяє враховувати постійні коливання та деякі зміни економічної кон'юнктури а також податкового законодавства. Теоретично обґрунтованими напрямками вдосконалення є підвищення точності прогнозів через застосування економетричних методів, розширення бази доходів місцевих бюджетів за рахунок розвитку власних надходжень, удосконалення процесу адміністрування як місцевих податків так і місцевих зборів, а також впровадження механізмів керування бюджетними ризиками [48].

Такі підходи дозволяють забезпечити виконання бюджету за першочерговими програмами, підвищують фінансову здатність громад та створюють ефективність у територіальному розвитку.

Бюджетне планування є тим інструментом, що рухає в напрямку фінансової здатності та ефективного керування ресурсами на місцях. Воно

дозволяє прогнозувати доходи, вчасно реагувати на економічні зміни та збалансовано розподіляти кошти на програми соціальної важливості. Сучасна практика показує, що традиційні підходи до формування бюджетів вимагають оптимізації за рахунок використання програмно-цільового методу, який забезпечує цілеспрямованість витрат і підвищує прозорість бюджетного процесу.

Ефективне планування потребує детального комплексного аналізу усіх факторів, які впливають на рівень доходів громад, а також адаптивного прогнозування з урахуванням економічних тенденцій та демографічних показників.

Зарубіжний досвід демонструє різні моделі, які можуть бути корисними для України. У Швеції бюджетне планування ґрунтується на моделі, що включає 3 рівні, та яка передбачає окреме визначення ресурсного потенціалу, особливо встановлення певних фінансових лімітів та чітке формування прорахованих резервів. Натомість у Німеччині вона функціонує 5 років, що робить акцент на чітких законодавчих правилах щодо використання як боргових інструментів так і інструментів, що балансують видатки. Використання та адаптація таких практик дає змогу підвищити точність прогнозування, забезпечити стабільність фінансових потоків і посилити самостійність місцевих бюджетів [57].

Система бюджетного планування, вважаємо інструмент забезпечення пріоритетних витрат, справедливості у розподілі фінансових ресурсів між бюджетами і має ґрунтуватися на реальних показниках доходів і видатків. Особлива увага – середньостроковому та довгостроковому плануванню, як інструменту стратегічного керування фінансами.

Середньострокове планування передбачає можливості прогнозу доходів на 3-5 років, адаптації політику економічного зростання та оптимізації розподілу ресурсів. Довгострокове планування на 5-10 років допомагає сформувати фінансову стратегію розвитку територій, що стабілізує бюджетну систему, підвищує автономію місцевих громад та забезпечує стаке зростання (табл 3.1) [59].

Таблиця 3.1 – Методологічні підходи розвитку середньострокового бюджетного планування [38]

Етап	Заходи
Інтеграція стратегічних пріоритетів	Поєднання державних стратегічних програм (економічна інтеграція, оборона, відновлення регіонів) із бюджетними показниками; врахування міжнародних стандартів і рекомендацій (МВФ, ЄС, Світовий банк)
Програмно-цільова орієнтація	Розподіл ресурсів на досягнення конкретних цілей та результатів; оцінка ефективності витрат; підвищення прозорості і підзвітності
Адаптивність та динамічний моніторинг	Включення етапу адаптації бюджету до змін економічної, політичної чи безпекової ситуації; оперативне коригування планів без втрати стабільності
Використання фіскального простору	Стратегічне спрямування надлишків доходів на пріоритетні сфери: соціальний захист, оборона, інновації, відновлення інфраструктури; баланс між стабільністю і розвитком
Системна наукова методологія	Використання макроекономічних моделей прогнозування; інтеграція показників ефективності та результативності у всі етапи; формування комплексної фінансово-стратегічної моделі

Порівняння державних стратегічних програм, включаючи економічну інтеграцію, оборону а також відновлення регіонів із бюджетними показниками є однією з важливих передумов ефективної реалізації національної політики сталого розвитку.

Напрями, зазначені в Стратегії на 2022–2025 роки – це шлях до створення ефективної системи управління, досягнення фінансової стабільності та посилення економічного зростання шляхом підвищення ефективності мобілізації та використання коштів [30].

По-перше, економічна інтеграція як стратегічна програма вимагає чіткої бюджетної прив'язки. Наприклад, в Угоді про євроінтеграцію зазначено, що стратегічним пріоритетом України є поглиблення взаємовідносин з Європейським Союзом і приведення законодавства та стандартів до європейських норм [39]. При цьому дослідження показують, що інтеграція до ринку ЄС має безпосередній вплив на економічні показники (торгівлю, інвестиції) і вимагає ретельного планування та ресурсного забезпечення. Без

бюджетного фінансування, без узгоджених ресурсів і календарів заходів інтеграція ризикує залишитись декларативною.

Економічна інтеграція як стратегічна програма безпосередньо залежить від бюджетного планування, тому що кожен її конкретний захід потребує фінансового ресурсу. Наприклад, приведення стандартів продукції до європейських норм, модернізація логістики, навчання персоналу, сертифікація підприємств потребують закупівлі обладнання, оплати послуг, зарплат фахівців, грантів для підприємств.

Ефективність цього процесу оцінюється не декларативно, а через конкретні показники, які прямо залежать від ресурсного забезпечення, тобто від бюджетного планування. Бюджетний аспект тут не формальний: державний та місцеві бюджети визначають реальні фінансові можливості для впровадження стандартів, модернізації інфраструктури, навчання кадрів, сертифікації підприємств і підтримки малого та середнього бізнесу.

Місцеві бюджети відіграють ключову роль у практичній реалізації інтеграційних програм, бо саме на рівні регіонів здійснюється виконання більшості заходів: модернізація місцевих підприємств, розвиток транспортної та логістичної інфраструктури, підтримка експорту через місцеві індустриальні парки. Якщо місцеві бюджети не передбачають достатніх ресурсів або не узгоджені з державним фінансуванням, то на місцях програма інтеграції не реалізується навіть при наявності державної стратегії. Тобто ефективність інтеграції оцінюється через поєднання централізованих і регіональних ресурсів, а контроль за виконанням відбувається через бюджетні показники як державного, так і місцевого рівня.

Це пояснюють концепцією ресурсно-цільового планування, коли стратегічна мета інтеграції пов'язується з конкретними фінансовими ресурсами, термінами їх використання і очікуваними результатами, а моніторинг здійснюється через контроль виконання бюджетних показників. Без такого підходу інтеграційні програми залишаються декларативними, бо немає механізму трансформації стратегії в конкретні дії на регіональному рівні.

По-друге, оборонна стратегія як державна програма безпосередньо має бути пов'язана із бюджетними показниками задля реалізації. Так, в Указі Президента України № 372/2021 закладено, що: «фінансове забезпечення виконання Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного бюджету і що обсяг коштів на оборонно-промисловий комплекс має становити не менше ніж 0,5 % від ВВП щороку» [27]. В рамках реалізації Стратегії та відповідно до Закону № 4561-IX на друге півріччя 2025 року бюджетні кошти на сектор безпеки і оборони розподіляються за пропорціями: «...60 % – Міністерству оборони на оборонно-промисловий комплекс, 30 % – Держслужбі спецзв'язку, 10 % – головним розпорядникам для забезпечення військових частин» [26]. Це дозволяє поєднувати централізоване фінансування з ресурсами місцевих бюджетів, які надають додаткову підтримку підрозділам оборони на територіях, забезпечуючи ефективність у плануванні та використанні коштів за цільовим призначенням.

Поєднання показників державних стратегічних програм із бюджетними показниками є основою забезпечення їх результативності та відповідності міжнародним фінансовим стандартам. Ефективність відновлення регіонів залежить від того, наскільки стратегічні цілі узгоджені з реальними можливостями бюджетної системи, адже саме фінансові показники визначають темпи і масштаб реалізації програм.

Міжнародні інституції – МВФ, ЄС і Світовий банк в рекомендаціях наголошують на потребі інтеграції стратегічного планування бюджету, що дозволяє уникати перекосів між запланованими завданнями і фінансовими ресурсами. Такі підходи вбачають використання ПЦМ, де кожна стратегія має фінансове забезпечення, джерела фінансування, результати та показники ефективності.

У випадку України це актуально для програм регіонального відновлення, фінансування яких здійснюється за підтримки міжнародних партнерів, грантових і кредитних ресурсів. Врахування рекомендацій Світового банку щодо прозорості розподілу коштів і моніторингу витрат, вимог ЄС щодо фінансової

підзвітності та принципів МВФ стосовно фіскальної стійкості формує нову модель бюджетного управління, де державні стратегічні програми стають невід'ємною частиною системи фінансового планування. Це забезпечує не лише підвищення ефективності використання коштів, а й довіру міжнародних донорів, стабільність макрофінансової політики та стале економічне зростання на регіональному рівні.

Програмно-цільова орієнтація у сфері управління ресурсами розглядається як методологічний підхід, що забезпечує цілеспрямований і результативний розподіл фінансових, матеріальних та людських ресурсів. На відміну від традиційних методів, які зосереджуються на процесі витрачання коштів, програмно-цільовий підхід акцентує увагу на кінцевих результатах і соціально-економічних ефектах, яких передбачається досягти внаслідок реалізації певних програм чи проектів. Основним принципом є орієнтація на досягнення конкретних, вимірюваних цілей, що дозволяє підвищити ефективність державного управління, прозорість бюджетного процесу та підзвітність виконавців.

У сучасній практиці державного сектора програмно-цільова орієнтація найчастіше реалізується у формі програмно-цільового бюджетування, що передбачає складання та виконання бюджету за програмами, кожна з яких має визначену мету, завдання, систему показників і очікувані результати.

Наприклад, у сфері освіти бюджетна програма може бути спрямована на модернізацію навчального процесу, підвищення кваліфікації педагогічних працівників або впровадження цифрових технологій у школах. Ефективність такої програми оцінюється не за обсягом витрачених коштів, а за досягнутими результатами – рівнем освітніх досягнень учнів, зростанням доступності навчальних послуг, оновленням матеріальної бази.

Важливим аспектом програмно-цільового підходу є можливість кількісної та якісної оцінки ефективності витрат. Це створює передумови для раціонального використання державних коштів, визначення пріоритетів фінансування та прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Оцінка

результативності здійснюється за допомогою системи індикаторів, які відображають ступінь досягнення запланованих результатів. У такий спосіб управлінський процес набуває замкненого циклу, що включає планування, реалізацію, моніторинг, аналіз і корекцію дій.

У практичному вимірі програмно-цільова орієнтація сприяє переходу від адміністративно-командної моделі управління до моделі, що базується на принципах стратегічного планування та доказової політики. Вона забезпечує інтеграцію ресурсів різних рівнів управління, узгодженість дій між центральними та місцевими органами влади, а також підвищення відповідальності посадових осіб за досягнення результатів. У результаті зростає рівень довіри громадян до державних інститутів і ефективність реалізації публічної політики.

Схематично програмно-цільову орієнтацію можна подати як послідовність взаємопов'язаних етапів (рис. 3.1):

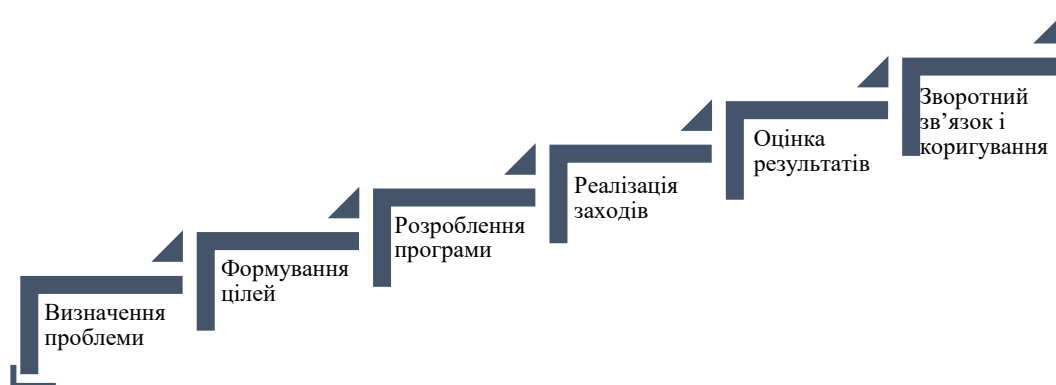

Рис. 3.1 Етапи бюджетування за програмно-цільовим методом

Таким чином, програмно-цільова орієнтація постає не лише як інструмент бюджетного планування, а як концепція управління, що забезпечує логічний зв'язок між ресурсами, заходами та результатами. Її впровадження в державну практику є необхідною умовою підвищення ефективності використання бюджетних коштів, забезпечення сталого розвитку та зміцнення інституційної спроможності органів влади[56].

Удосконалення програмно-цільового підходу потребує системного підходу, який охоплює як інституційний, так і методологічний рівні управління. Першочерговим напрямом є підвищення якості формування цілей та показників ефективності. У практиці державного управління нерідко спостерігається формальний характер постановки цілей, що ускладнює подальшу оцінку результатів. Необхідним є впровадження єдиної методики формулювання цілей за принципом SMART (конкретність, вимірюваність, досяжність, релевантність, визначеність у часі). Це дозволить: «...зробити програмні документи більш керованими та аналітично прозорими» [52].

Другим важливим напрямом удосконалення є розвиток системи моніторингу та оцінки результативності. Сучасна практика часто обмежується звітністю про використання коштів, тоді як потрібна розгорнута аналітика про досягнуті соціально-економічні результати. Доцільно створити національну інформаційно-аналітичну платформу, яка б акумулювала дані щодо виконання програм у режимі реального часу, забезпечувала відкритість інформації для громадськості та інтеграцію з іншими державними реєстрами.

Суттєве значення має також удосконалення системи показників ефективності. Рекомендуємо розмежувати результативні, продуктивні та впливові показники, щоб оцінювати не лише обсяги виконаних робіт, а й їхній вплив на стан суспільного розвитку. Зокрема, у сфері освіти доцільно оцінювати не кількість проведених занять чи оновлених класів, а рівень освітніх досягнень і компетентностей учнів [53].

Ще одним важливим напрямом удосконалення є зміцнення взаємодії між різними органами влади. Оскільки ПЦ-підхід передбачає комплексне виконання заходів, що нерідко охоплюють кілька сфер, необхідно налагодити узгоджену роботу центральних органів виконавчої влади, місцевих адміністрацій та інших учасників програм. Для цього доцільно створювати спеціальні міжвідомчі координаційні структури, які супроводжуватимуть програму на всіх етапах її життєвого циклу – від розроблення й планування до моніторингу та підсумкової оцінки результативності.

Важливим аспектом є підвищення професійного рівня фахівців, залучених до розробки та реалізації державних програм. Доцільним є створення системи безперервного навчання державних службовців у сферах стратегічного планування, управління ефективністю та аналітики політик. Це дозволить підвищити якість управлінських рішень та сприятиме формуванню культури орієнтованого на результат управління. Особливої уваги потребує посилення прозорості та підзвітності. Особливу увагу слід приділити зміцненню прозорості та підзвітності. Досягти цього можна шляхом розширення практики оприлюднення звітів про виконання програм у форматі відкритих даних, забезпечення громадського доступу до інформації щодо витрат і досягнутих результатів, а також впровадження незалежної зовнішньої оцінки, наприклад, через громадські ради або аналітичні центри (рис. 3.2)

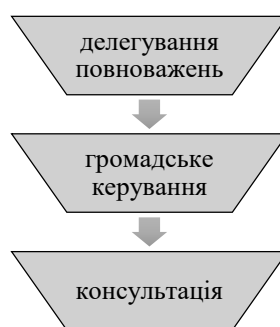

Рисунок 3.2 - Види громадської участі у бюджетуванні [46]

Участь громадян може реалізовуватися через різні форми, зокрема: роботу в місцевих комісіях, участь у громадських слуханнях та ініціативах, підготовку пропозицій і запитів, здійснення контролю за використанням бюджетних коштів, а також оцінку результативності бюджетних програм [15].

У рамках цифрової трансформації ефективним є впровадження цифрових інструментів для управління програмами, таких як системи електронного планування, бюджетування та контролю. Це дає змогу автоматизувати збір даних, зменшити ризики маніпуляцій із показниками та оперативно коригувати плани відповідно до фактичних результатів [50].

Отже, удосконалення програмно-цільового підходу полягає не лише в оптимізації технічних процедур планування та звітності, а й у формуванні нової

управлінської парадигми, що базується на орієнтації на результат, доказовості та прозорості. Ефективність такої парадигми залежить від взаємної узгодженості стратегічних, організаційних і технологічних складових, а також від готовності державних інституцій до постійного вдосконалення управлінських практик.

Використання макроекономічних моделей прогнозування є ключовим елементом сучасного фінансово-стратегічного планування. Застосування економетричних методів, таких як ARIMA, VAR або DSGE, дає змогу прогнозувати динаміку ВВП, рівень інфляції, процентні ставки та валютні курси, що підвищує обґрунтованість фінансових рішень і врахування зовнішніх ризиків. Такі підходи також дозволяють проводити сценарний аналіз – «оптимістичний», «базовий» та «кризовий» - для оцінки стійкості бізнес-моделі за різних умов. Це забезпечує основу для прийняття стратегічних рішень на основі кількісно підтверджених прогнозів макроекономічного середовища. Використання макроекономічних моделей прогнозування є ключовим елементом сучасного фінансово-стратегічного планування. Застосування економетричних методів, таких як ARIMA, VAR або DSGE, дає змогу прогнозувати динаміку ВВП, рівень інфляції, процентні ставки та валютні курси, що підвищує обґрунтованість фінансових рішень і врахування зовнішніх ризиків. Такі підходи також дозволяють проводити сценарний аналіз – «оптимістичний», «базовий» та «кризовий» – для оцінки стійкості бізнес-моделі за різних умов. Це забезпечує основу для прийняття стратегічних рішень на основі кількісно підтверджених прогнозів макроекономічного середовища [54].

Формування комплексної фінансово-стратегічної моделі пропозиції передбачає інтеграцію стратегічних і фінансових аспектів діяльності. Така модель враховує прогнози доходів, витрат, грошових потоків та інвестицій, а також результати оцінки ризиків і аналізу конкурентного середовища. Включення показників ефективності у фінансово-стратегічну модель дозволяє визначати оптимальні сценарії розвитку, орієнтовані на економічну доцільність і довгострокову стабільність компанії.

У сукупності поєднання макроекономічного прогнозування, інтеграції ключових показників ефективності та комплексного фінансового моделювання формує єдину аналітичну систему управління. Вона забезпечує можливість ухвалення стратегічних рішень на основі реальних макроекономічних тенденцій, кількісних показників ефективності та фінансової стійкості організації [55].

3.2. Оптимізація механізмів міжбюджетного регулювання в умовах бюджетної децентралізації

Сучасний розвиток фінансової системи України відзначається активним процесом децентралізації, спрямованим на підвищення самостійності та відповідальності органів місцевого самоврядування у формуванні та використанні фінансових ресурсів. Одним із ключових інструментів забезпечення збалансованого розвитку регіонів є система міжбюджетних відносин, що регламентує розподіл фінансових ресурсів між державним і місцевими бюджетами.

У контексті бюджетної децентралізації особливо важливим стає питання вдосконалення механізмів міжбюджетного регулювання, оскільки від їх ефективності залежить не лише фінансова спроможність територіальних громад, а й соціально-економічна рівновага між регіонами.

Міжбюджетні відносини мають ключове значення в системі державного фінансового управління, адже від узгодженості дій центральних, регіональних і місцевих органів влади залежить раціональний розподіл та використання бюджетних коштів.

Відповідно до Бюджетного кодексу: «міжбюджетні відносини – це механізм розподілу фінансових ресурсів між рівнями влади з метою забезпечення виконання їхніх функцій» (ст.81) [3]. Регулювання цих процесів

спрямоване на забезпечення пропорційності між обсягом повноважень і ресурсами, необхідними для їх виконання.

Формування моделі міжбюджетних відносин визначається типом державного устрою, системою розмежування управлінських повноважень, рівнем економічного розвитку країни та специфікою окремих регіонів. Ефективність її функціонування значною мірою залежить від політичних і економічних умов, а також від застосовуваних механізмів розподілу бюджетних коштів між державним і місцевими рівнями [35].

У світовій практиці формування міжбюджетних відносин здійснюється за двома основними моделями: бюджетним федералізмом і бюджетним унітаризмом. Вибір конкретної моделі визначається типом державного устрою, рівнем економічного розвитку, історичними традиціями та особливостями політичної системи кожної країни. [35].

Бюджетний федералізм передбачає наявність кількох рівнів бюджету: федерального, регіонального та місцевого. Кожен рівень має свої повноваження та фінансову автономію, а взаємодія між ними ґрунтується на чіткому розподілі цих повноважень. Така система характерна для федеративних країн, як-от США, Канада, Швейцарія, Німеччина та Австралія, де регіональні та місцеві уряди самостійно формують доходи та планують видатки [57].

За словами М. Ваттса, головне завдання бюджетного федералізму полягає в тому, щоб знайти баланс між фінансовою самостійністю регіонів і єдиною державної фінансовою політикою [60]. Досягти цього допомагає система міжурядових трансфертів, вирівнювання податкових надходжень та спільне фінансування окремих державних програм [49].

На відміну від федералізму, бюджетний унітаризм базується на централізації фінансів і характерний для унітарних держав, таких як Франція, Італія, Польща, Велика Британія, Данія та Болгарія. У цих країнах більшість рішень щодо розподілу бюджетних коштів, встановлення податків і проведення фінансової політики ухвалює центральна влада [59]. Органи місцевого самоврядування мають обмежені можливості для формування власних доходів і

часто залежать від державних трансфертів. Як зазначає Т. Ерлін, навіть у централізованих країнах частина повноважень передається на місцевий рівень, проте центральний уряд зберігає контроль над основними фінансовими потоками [59].

Отже, бюджетний федералізм і бюджетний унітаризм представляють два різні підходи до міжбюджетних відносин: перший базується на фінансовій самостійності регіонів, другий – на централізованому управлінні бюджетними ресурсами. Вибір конкретної моделі залежить від політичної структури держави, рівня децентралізації та стратегічних цілей розвитку[47].

Ефективність будь-якої моделі міжбюджетних відносин залежить від правильного вибору методів регулювання. У сучасній фінансовій теорії та практиці виділяють кілька методів, що допомагають узгодити фінансові інтереси держави та органів місцевого самоврядування. До них належать: метод власних доходів, закріплених доходів, регульованих доходів, трансфертний метод, вилучення коштів, кредитування, функціональний метод, делегування та б

а Метод власних доходів передбачає, що місцеві бюджети формуються за рахунок податків і зборів, які повністю залишаються на відповідному рівні влади. Це забезпечує фінансову самостійність територіальних громад і стимулює ефективне управління місцевими ресурсами [37]. Використання методу власних доходів надає місцевим органам влади значну фінансову самостійність і стимулює ефективне управління ресурсами, однак сильна залежність від економічного потенціалу території може спричиняти нерівномірний розвиток регіонів.

й Метод закріплених доходів передбачає, що певні податки або збори законодавчо визначаються та постійно передаються до місцевих бюджетів, без можливості їх перерозподілу центральною владою. Це забезпечує стабільність фінансової бази та передбачуваність доходів, проте такий підхід менш гнучкий у разі змін економічної ситуації і може не завжди відповідати реальним потребам територій.

д

Метод регулювальних доходів використовується для фінансового вирівнювання між регіонами. Центральна влада тимчасово передає частину загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, щоб збалансувати їхні фінансові можливості. Це допомагає зменшити різницю між багатими та бідними територіями, але часто супроводжується бюрократією та затримками в перерозподілі коштів.

Трансфертний метод передбачає надання коштів з державного бюджету місцевим органам у формі дотацій, субвенцій або субсидій. Такі ресурси підтримують менш забезпечені регіони та фінансують делеговані державою повноваження. Він забезпечує виконання важливих державних програм і компенсує недоліки місцевих бюджетів, але може зменшувати стимул для органів місцевого самоврядування до збільшення власних доходів і ефективного використання ресурсів.

Метод вилучення коштів застосовується, коли місцеві бюджети отримують доходи, що перевищують розрахункові норми. У такому разі частина надлишкових коштів передається до державного бюджету[36].

Метод кредитування застосовується для тимчасової підтримки фінансової ліквідності місцевих бюджетів. Він дозволяє покривати касові розриви або фінансувати інвестиційні програми на умовах подальшого повернення коштів. фінансову стабільність у країні, проте обмежує фінансову самостійність місцевих органів влади і може спричиняти соціальне невдоволення. Цей метод дає можливість покривати тимчасові касові розриви та реалізовувати інвестиційні проекти, але створює ризики заборгованості та потребує повернення позик із майбутніх бюджетів.

Функціональний метод полягає у розмежуванні видатків між рівнями бюджетної системи залежно від функцій, які виконує кожен рівень влади, що дозволяє уникнути дублювання повноважень і підвищити ефективність використання коштів. Він забезпечує чіткий розподіл видатків за функціями, що сприяє прозорості та уникненню дублювання повноважень, але іноді складно

визначити межі відповідальності між рівнями влади.

Метод делегування передбачає передачу центральною владою частини своїх функцій органам місцевого самоврядування разом із відповідними фінансовими ресурсами для їх реалізації.

Балансовий метод спрямований на досягнення збалансованості доходів і видатків бюджетів усіх рівнів, що є основною умовою стабільного функціонування бюджетної системи. Метод делегування дозволяє місцевим органам виконувати частину державних функцій і оперативно реагувати на потреби громад, однак центральна влада при цьому ризикує втратити контроль за ефективністю використання ресурсів.

Балансовий метод забезпечує загальну рівновагу доходів та видатків бюджетів різних рівнів і сприяє фінансовій стабільності держави, але його застосування потребує точних розрахунків і значних адміністративних ресурсів, а недотримання балансу може призвести до фінансових дефіцитів.

Таким чином, методи міжбюджетних відносин можна розглядати як сукупність фінансових інструментів, що працюють разом для підтримання стабільності бюджетної системи, раціонального використання державних коштів та забезпечення більш рівномірного соціально-економічного розвитку регіонів. Система міжбюджетного регулювання в Україні є важливою складовою фінансової політики держави. Її головна мета – забезпечити збалансований розвиток територій, справедливий розподіл бюджетних ресурсів та зміцнення фінансових можливостей місцевого самоврядування.

Міжбюджетні відносини в Україні ґрунтуються на перерозподілі повноважень і фінансових ресурсів між центральною владою та місцевими органами. Це відповідає принципам фінансової децентралізації, яка передбачає, що громади повинні мати достатні власні доходи, самостійно планувати видатки та виконувати свої функції. Держава при цьому зберігає роль гаранта збалансованості системи та забезпечує вирівнювання фінансових можливостей між регіонами.

Важливим етапом розвитку міжбюджетних відносин стало прийняття

Бюджетного кодексу України у 2001 році. Він визначив правові засади взаємодії між різними рівнями бюджетної системи, встановив механізми бюджетного вирівнювання та інструменти регулювання, що дозволяють узгоджувати доходи й видатки державного й місцевих бюджетів. Реформа адміністративно-територіального устрою, а саме створення об'єднаних територіальних громад, суттєво змінила підхід до міжбюджетних відносин. Завдяки цьому громади отримали прямі фінансові зв'язки з державним бюджетом та більше можливостей для самостійного управління своїми ресурсами [3].

Говорячи про моделі міжбюджетних відносин, слід зазначити, що в Україні фактично застосовується змішана модель. З одного боку, місцеві бюджети мають власні джерела надходжень і частину податків, закріплених за ними на постійній основі. З іншого боку, вони все ще суттєво залежать від фінансової підтримки держави у вигляді різних трансфертів. Методи регулювання міжбюджетних відносин охоплюють формування власних доходів громад, використання закріплених та регулюючих джерел надходжень, надання трансфертів, процедури вилучення частини коштів, бюджетне кредитування, передачу частини державних повноважень місцевому рівню та забезпечення відповідності між доходами і видатками [3].

Незважаючи на позитивну динаміку, система має проблемні аспекти. Зокрема висока залежність місцевих бюджетів від трансфертів обмежує фінансову автономію громад. Коім того, механізми фінансового вирівнювання (трансфери, субвенції) не завжди оперативно реагують на економічні або демографічні зміни громад, що підсилює регіональну нерівність. Тож у процесі децентралізації особливої актуальності набуває пошук ефективних шляхів удосконалення цієї системи.

По-перше, необхідно розширювати власні джерела доходів місцевих бюджетів. Зокрема, доцільним є закріплення за громадами частини податку на прибуток підприємств і вдосконалення системи справляння місцевих податків і зборів. Це посилить фінансову самостійність громад і зменшить їхню залежність від трансфертів із державного бюджету.

По-друге, важливо покращити механізм розподілу міжбюджетних трансфертів. Формульний підхід має базуватися на реальних соціально-економічних показниках: чисельності населення, рівні доходів мешканців, площі території, транспортній доступності, демографічній структурі та інших факторах. Чіткість і прозорість таких розрахунків сприятимуть підвищенню довіри до державної бюджетної політики.

По-третє, слід оновити систему фінансового вирівнювання. Вона повинна поєднувати як компенсаторні механізми, так і стимули для розвитку. Громади, які ефективно управляють ресурсами та нараощують власні доходи, мають отримувати додаткову підтримку, наприклад, у формі заохочувальних дотацій або пріоритетного доступу до державних програм інвестування.

По-четверте, важливо посилити фінансову дисципліну і підзвітність органів місцевої влади. Для цього потрібно удосконалити інструменти фінансового контролю, розвивати державний та незалежний муніципальний аудит, а також запроваджувати оцінювання бюджетних програм за результативністю.

По-п'яте, значні перспективи відкриває цифровізація міжбюджетних процесів. Запровадження єдиної електронної системи управління фінансами громад (аналогічної до «Е-Бюджету громади») забезпечить більшу прозорість руху коштів, відкритість фінансових даних для громадян і кращий контроль за використанням бюджетних ресурсів. Нарешті, необхідно поглиблювати фінансову децентралізацію, передаючи громадам більше повноважень разом із відповідними фінансовими ресурсами. Такий підхід сприятиме зміцненню економічної самостійності регіонів і підвищенню ефективності надання публічних послуг населенню.

Отже, удосконалення системи міжбюджетного регулювання в Україні має базуватися на принципах відкритості, справедливого розподілу ресурсів, фінансової самостійності громад та відповідального управління. Запровадження запропонованих заходів дозволить сформувати більш збалансовану систему публічних фінансів, посилити фінансові можливості місцевих бюджетів і забезпечити сталий розвиток територіальних громад.

3.3. Посилення фінансової самодостатності територіальних громад та впровадження ефективних податкових стимулів

У процесі децентралізації та реформування публічних фінансів в Україні особливо актуальним стає питання фінансової самодостатності територіальних громад. Під цим поняттям розуміють здатність місцевої влади забезпечувати виконання власних і делегованих повноважень за рахунок власних коштів, а також самостійно приймати рішення щодо розподілу та ефективного використання бюджетних ресурсів, не покладаючись надмірно на державні трансферти. Такий підхід відображає сутність децентралізаційних реформ, спрямованих на посилення економічної бази місцевого самоврядування, зміцнення фінансової спроможності громад та створення умов для довгострокового соціально-економічного розвитку територій [14].

Фінансово спроможна громада є ключовою умовою ефективного місцевого самоврядування, адже саме вона здатна забезпечити сталий соціально-економічний розвиток території, належну якість публічних послуг і економічну безпеку населення. У науковій літературі підкреслюється, що рівень фінансової самодостатності громади безпосередньо залежить від обсягу її власних доходів, уміння залучати внутрішні ресурси та результативності місцевої податкової політики.

Водночас сьогодні громади стикаються з багатьма додатковими викликами: воєнний стан, економічна нестабільність, значні міграційні процеси та зміна структури населення ускладнюють формування стабільної доходної бази місцевих бюджетів. [34]. Це вимагає пошуку нових механізмів зміцнення фінансової самостійності громад, серед яких важливе місце займає впровадження ефективних податкових стимулів, здатних активізувати підприємницьку діяльність, підвищити інвестиційну привабливість територій і розширити податковий потенціал. Формування дієвої системи стимулів має базуватися на принципах прозорості, адресності та економічної ефективності.

Суттєві регіональні відмінності в рівні доходів територіальних громад

залишаються однією з ключових проблем забезпечення їх фінансової самодостатності. У громадах з низьким економічним потенціалом власних доходів часто не вистачає для покриття базових потреб, реалізації стратегічних програм розвитку та фінансування соціальних і інфраструктурних проектів [8]. Це призводить до того, що такі громади змушені значну частину бюджету формувати за рахунок міжбюджетних трансфертів та державних дотацій, що обмежує їхню автономію у прийнятті рішень і плануванні розвитку [17].

Внаслідок цього виникає замкнене коло: недостатність власних доходів обмежує інвестиції в місцеву економіку, що, у свою чергу, зменшує податковий потенціал і уповільнює соціально-економічний розвиток території. Військовий стан і пов'язані з ним ризики: зменшення бізнес-активності, міграція, руйнування інфраструктури – все це впливає на мобілізацію власних доходів [42].

В зв'язку з цим необхідне впровадження стимулюючих механізмів для розвитку малого та середнього бізнесу, а також підтримка інвестиційних проектів, спрямованих на підвищення економічної активності населення та підприємств.

Податкові стимули в такому контексті виступають не лише джерелом додаткових доходів громад, а й інструментом економічного зростання, що сприяє зміцненню фінансової самостійності та підвищенню життєвого рівня місцевого населення. Науковці зазначають, що місцеве оподаткування може бути ефективним механізмом забезпечення фінансової самодостатності громад лише за умови адресності та спрямованості на підтримку секторів економіки з найбільшим податковим потенціалом.

На основі аналізу вищезгаданих досліджень можна запропонувати конкретні заходи для посилення фінансової самодостатності територіальних громад та ефективного впровадження податкових стимулів. Перш за все, важливим кроком є розширення місцевої податкової бази. Це передбачає запровадження нових або вдосконалення існуючих місцевих податків із гнучким диференціюванням ставок залежно від соціально-економічного статусу території. Такий підхід дозволяє враховувати економічні можливості громади, стимулюючи водночас відповідальний бізнес та активізацію локальної економіки.

Додатково слід передбачити стимулюючі податкові пільги, наприклад, зниження податку на нерухоме майно для підприємств, що створюють нові робочі місця. При цьому важливо встановлювати чіткі умови отримання пільг, наприклад, надання зниження податкового навантаження лише за умови створення певної кількості робочих місць у громаді. Такий механізм забезпечує поєднання економічного стимулу для підприємців із реальним соціально-економічним ефектом для території, підвищуючи фінансову спроможність місцевого самоврядування та сприяючи сталому розвитку громад.

Ще одним важливим напрямом підвищення фінансової самодостатності громад є удосконалення адміністрування податків та підвищення мобілізації доходів. Зокрема, модернізація системи місцевого оподаткування передбачає впровадження цифрових рішень для обліку, моніторингу та аналізу податкових надходжень. Використання електронних платформ дозволяє зменшити ризики ухилення від сплати податків, підвищити прозорість процесів і забезпечити оперативний доступ до даних для планування бюджетів та прийняття управлінських рішень.

Крім того, важливим є обмін кращими практиками між громадами. Це може включати створення бізнес-інкубаторів, підтримку стартапів та малих підприємств на місцевому рівні, організацію навчальних програм для підприємців та консультаційних центрів з питань оподаткування. Такі заходи сприяють розвитку малого і середнього бізнесу, підвищують економічну активність населення та формують стабільну податкову базу для місцевих бюджетів. Водночас міжгромадське партнерство дозволяє ефективно використовувати досвід успішних територій та масштабувати інноваційні підходи до стимулювання економіки на всій території країни.

Важливим етапом ефективного використання податкових стимулів є моніторинг і оцінка їх результативності. Для цього доцільно запровадити систему показників: приріст надходжень до місцевого бюджету, кількість створених нових робочих місць, зростання інвестицій та зменшення рівня безробіття.

Постійний аналіз цих показників у поєднанні з публічним звітуванням про

результати податкових стимулів підвищує прозорість управлінських рішень та довіру громади і бізнесу до системи. Такий підхід дозволяє не лише оцінювати економічну ефективність стимулів, а й своєчасно коригувати політику місцевого оподаткування, спрямовуючи ресурси на найбільш результативні напрямки розвитку території.

Запровадження дієвих стимулів для розвитку малого та середнього бізнесу є важливим елементом зміцнення економічної самодостатності громад. Місцеві органи влади повинні мати можливість встановлювати податкові пільги або знижені ставки на перші 1–2 роки роботи для новостворених підприємств чи тих, що розширюють свою діяльність у межах громади. Це допоможе зменшити стартові бар'єри, сприятиме швидшому розвитку підприємств, створенню робочих місць і зростанню майбутніх податкових надходжень.

Крім того, доцільно впроваджувати місцеві грантові програми або пільгові кредити для бізнесів, що виконують певні умови, наприклад, створюють нові робочі місця чи інвестують у розвиток інфраструктури громади. Такі інструменти стимулюють притік інвестицій, підтримують економічну активність на місцевому рівні та підвищують фінансову стійкість громади.

Моніторинг та оцінка ефективності податкових стимулів є важливою умовою їх результативного застосування та подальшого економічного розвитку громад. Запровадження системи показників ефективності дає змогу відстежувати, як податкові пільги чи інші стимули впливають на економічну активність території. Серед ключових індикаторів варто виділити зростання бюджетних надходжень, збільшення кількості робочих місць, приріст інвестицій та зниження рівня безробіття. Наявність такої системи дозволяє об'єктивно оцінити економічний ефект від застосованих інструментів та оперативно коригувати політику стимулювання.

Крім того, регулярне проведення аналізу та відкритий звіт про результати застосування стимулів підвищують прозорість дій місцевої влади. Це зміцнює довіру громадян і бізнесу до системи місцевих фінансів, формує позитивний імідж органів самоврядування як ефективних управлінців і заохочує подальший розвиток

територій.

У процесі забезпечення балансу між власними доходами громад і отриманими трансфертами важливо сформувати дієву систему міжбюджетних виплат. У сучасних умовах децентралізації такі трансферти мають виконувати переважно стимулюючу функцію, тобто частково залежати від того, наскільки ефективно місцева влада працює над мобілізацією власних фінансових ресурсів. Це мотивує органи місцевого самоврядування активніше збільшувати власні доходи та інвестувати в розвиток місцевої економіки.

Висновки за розділом 3

Незважаючи на позитивні зрушення у розвитку місцевих бюджетів в Україні, система все ще має проблеми, що обмежують фінансову автономію громад. Висока залежність від державних трансфертів та недостатня оперативність механізмів фінансового вирівнювання посилюють регіональні нерівності та знижують мотивацію місцевої влади до активного збільшення власних доходів. У зв'язку з цим особливо важливим є розширення власної дохідної бази місцевих бюджетів, вдосконалення системи справляння місцевих податків та закріплення за громадами частини податку на прибуток підприємств. Такі заходи зміцнюють фінансову спроможність територій і зменшують їхню залежність від трансфертів із державного бюджету.

Одночасно необхідно підвищувати ефективність розподілу міжбюджетних трансфертів, базуючи їх на реальних соціально-економічних показниках, таких як чисельність населення, рівень доходів, площа території, транспортна доступність та демографічна структура. Прозорі та обґрунтовані механізми розподілу сприяють підвищенню довіри до державної бюджетної політики та стимулюють громади до розвитку власної економіки. Удосконалення системи фінансового вирівнювання має поєднувати компенсаторні та стимулюючі механізми, щоб ефективно

управляючі ресурси громади могли отримувати додаткову підтримку у вигляді заохочувальних дотацій або пріоритетного доступу до державних інвестиційних програм.

Особлива увага повинна приділятися посиленню фінансової дисципліни та підзвітності органів місцевого самоврядування. Розвиток державного та незалежного муніципального аудиту, оцінка ефективності бюджетних програм і цифровізація міжбюджетних процесів дозволяють підвищити прозорість фінансових потоків та контроль за використанням ресурсів.

Поглиблення фінансової децентралізації, що передбачає передачу громадам більших повноважень разом із відповідними фінансовими ресурсами, сприяє зміцненню економічної самостійності територій і підвищенню ефективності надання публічних послуг. Впровадження цих заходів дозволить сформувати збалансовану систему місцевих фінансів, забезпечити оптимальне співвідношення доходів і видатків та створити умови для сталого соціально-економічного розвитку громад України.

ВИСНОВКИ

Системне наукове дослідження механізмів формування доходів місцевих бюджетів України в умовах фінансової децентралізації дало змогу окреслити головні результати та висновки дослідження.

1. Визначено, що в умовах фінансової децентралізації місцеві бюджети є ключовим фінансовим інструментом територіальних громад, який забезпечує їх спроможність виконувати базові функції та реалізовувати програми розвитку.

2. Встановлено, що доходи місцевих бюджетів виступають ключовою основою місцевих фінансів, недостатня частка власних доходів бюджету підвищує залежність громад від державних дотацій, а також існуюча система міжбюджетних трансфертів ускладнює здійснення ефективного фінансового планування та бюджетного контролю.

3. Обґрунтовано, що стабілізація нормативів та удосконалення системи адміністрування місцевих податків, посилення ролі бюджету розвитку є необхідними умовами для підвищення фінансової автономії територій.

4. Досліджено структуру та динаміку дотацій і субвенцій, встановлено їхню нерівномірність і непередбачуваність, що негативно впливає на забезпечення надання базових соціальних послуг та розвиток інфраструктури територій.

5. Запропоновано оптимізувати систему міжбюджетних трансфертів, забезпечити належний моніторинг їх цільового використання та стимулювати громади до активного нарощування власної дохідної бази.

6. Доведено ефективність розширення податкової бази та модернізації існуючих податків із застосуванням диференційованих ставок для підвищення мобілізації місцевих фінансових ресурсів.

7. Обґрунтовано податкові стимули для суб'єктів господарювання, які інвестують у розвиток локальної економіки та створюють нові робочі місця, як

засіб зміцнення фінансової спроможності громад і підвищення інвестиційної привабливості регіонів.

8. Доведено необхідність підвищення прозорості бюджетних процесів і зниження податкового ухилення через цифровізацію податкового адміністрування, що передбачає впровадження електронних сервісів, автоматизацію контролю та відкритість бюджетних даних для підвищення податкової дисципліни й фінансової стійкості місцевих бюджетів.

9. Обґрунтовано нагальність оптимізації механізмів міжбюджетного регулювання, що передбачає удосконалення формул розподілу трансфертів, підвищення адресності державної підтримки та створення стимулів для громад щодо нарощування власних доходів, що сприятиме ефективнішому розподілу фінансових ресурсів, забезпеченню справедливого фінансування територій із різним рівнем економічного розвитку та зміцненню фінансової спроможності місцевого самоврядування.

10. Визначено потребу інтеграції стратегічних програм розвитку територій із середньо- та довгостроковим бюджетним плануванням, що дозволяє узгоджувати пріоритети розвитку з фінансовими ресурсами, підвищувати точність прогнозування доходів і видатків та створювати умови для сталого розвитку територіальних громад.

11. Запропоновано впровадження системи моніторингу результативності податкових стимулів і програм із ключовими показниками ефективності для оперативного реагування та спрямування ресурсів на пріоритетні напрями розвитку територій.

12. Визначено, що стратегічні напрями удосконалення доходної бази місцевих бюджетів України розширення власних джерел доходів, оптимізація міжбюджетних трансфертів, підвищення ефективності податкового адміністрування та активізація місцевого економічного розвитку – перебувають у тісному взаємозв'язку й взаємно підсилюють один одного, забезпечуючи фінансову стабільність і самодостатність територіальних громад.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білик Ю. С., Мардус Н. Ю. Обґрунтування сутності поняття «Фінансова стійкість місцевих бюджетів». *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Економічні науки. № 76. 2024. С. 51-59.
2. Буряченко А. Є. Удосконалення фінансового механізму місцевих бюджетів. *Фінанси України*. 2003. № 8. С. 13–18.
3. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>
4. Василик О. Д. Теорія фінансів: навч. посібн. К.: НІОС, 2000. 180 с.
5. Власюк Н. І., Мединська Т. В., Мельник М. І. Місцеві фінанси: навч. посібн. К.: Алерта, 2011. 328 с.
6. Вінокуров Я. Державний борг України перевищить 100% ВВП. Що це означає? URL: <https://epravda.com.ua/publications/2022/10/25/692991/>
7. Возняк Г. В. Бюджетне вирівнювання: теоретико-методологічні аспекти. *Фінанси України*. 2017. № 4. С. 42–54.
8. Возняк Г., Стасишин А., Коваль В. Особливості формування фінансів територіальних громад в проекції забезпечення їх самодостатності: досвід Львівської області. *Економіка та суспільство*. №45. 2022. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-34>
9. Глущенко Ю. А. Бюджетний менеджмент як дієвий механізм державного управління та місцевого самоврядування. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua>
10. Глущенко Ю. А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2017. Вип. 4. С. 100–106.
11. Глущенко Ю. А., Яріш О. В., Кононенко Ж. А., Лизун Р. Б. Проблеми управління публічними фінансами в умовах військового стану в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2024.

Вип. 3(113). С. 53–59.

12. Глущенко Ю. А. Практика запровадження програмно-цільового методу. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 2. 2011. С. 77–81.

13. Дані Державного веб-порталу бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua>

14. Кириленко О. Фінансова самодостатність територіальних громад: сутність та умови забезпечення. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 4. С. 68–80.

15. Клець Л. Є. Бюджетний менеджмент: підруч. Т. Крок, 2015. 522 с.

16. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади України. *Основи теорії та практики*. К.: НДФІ, 1997. 234 с.

17. Крушельницька Т. Фінансова самодостатність територіальних громад в умовах децентралізації: аналіз та нові виклики. *Аспекти публічного управління*. № 8(1). 2020. С. 6–17. <https://doi.org/10.15421/152001>

18. Крутько М. А. Місцевий бюджет як елемент бюджетної та фінансової системи України: правові аспекти. *Приватне та публічне право*. № 1. 2022. С. 56–60.

19. Кучкова Н. В. Загальна організація та управління виконанням місцевого бюджету. Проблеми матеріальної культури: економічні науки. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/067e4d39-9fe2-4027-a1c3-f059a051ad22/content>

20. Луняк І. В., Столєтова І. Г. Аналіз динаміки ВВП України та Європи. *Академічні візії*. Вип. 20. 2023. URL: academy-vision.org.

21. Мелян Н. Ю. Поняття та сутність публічних фінансів. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 145–150.

22. Мінфін: дані офіційного сайту Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/>

23. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 642 с.

24. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від

- 19.11.2024 р. № 4059-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>
25. Податковий кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI.. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>
26. Про внесення змін до Закону України: "Про Державний бюджет України на 2025 рік" щодо фінансового забезпечення сектору безпеки і оборони. № 372/2021. Від 20.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4561-20?utm_source=chatgpt.com#Text
27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року "Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України": Указ Президента України. № 372/2021.
28. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80>
29. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: розпорядження Кабінету Міністрів України № 538-р від 14.09.2002 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
30. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації: Розпорядження КМУ від 29.12.2021 р. № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>
31. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм: наказ МФУ від 17.05.2011 року № 608. URL: <http://195.78.68.18/minfin.gov.ua>
32. Проблемні питання виконання/планування місцевих бюджетів у 2024–2025 роках. URL: <https://hromady.org/problemni-pitannya-vikonannya-planuvannya-miscevix-byudzhativ/>
33. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025-2027 роки: Постанова КМУ від від 28 червня 2024 р. № 751. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-biudzhetnoi-deklaratsii-na-20252027-roky-a751>
34. Рева Т. М., Ковальчук К. Місцеві фінанси: навч. посіб. К.: Центр

учбової літератури. 2007. 208 с.

35. Романюк С. А. Міжбюджетні відносини в умовах децентралізації: *Теоретичні засади та практичний досвід*. К.: НАДУ, 2020. 154 с.

36. Сидор І. П. Міжбюджетні трансфери в системі доходів місцевих бюджетів: сучасний стан та напрямки вдосконалення. *Гроші, фінанси і кредит*. Вип. 32. 2019. С. 363–369.

37. Станкус Т. Міжбюджетні трансфери: нюанси обліку. Бюджетна бухгалтерія. № 37. 2017. URL: <https://i.factor.ua/journals/bb/2017/october/issue-37/article-30893.html>

38. Середньострокове бюджетне планування. USAID. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29131.pdf>

39. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода №984_011 від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/984_011

40. Федосов В. М. Бюджетний менеджмент: підручн. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.

41. Тищенко А. М., Шовкопляс С. І. Теоретичні аспекти та практика формування доходів і видатків місцевих бюджетів України в умовах війни: матеріали XI Міжнародної молодіжної науково-практичної інтернет-конференції «Наука і молодь в ХХІ сторіччі» (до всесвітнього дня науки та в ім'я миру та розвитку, Міжнародного року кооперативів 2025), ПУЕТ: Полтава, 10 лист. 2025 р. С.

42. Фросіняк Р. В. Фінансова спроможність територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні: управлінські виклики та адаптація. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. № 1. 2025. С. 86–93.

43. Шубенко І. А., Стойко О. Я. Програмно-цільовий метод і проблеми його застосування в період реформування фінансування галузі охорони здоров'я. *Бізнесінформ*. 2021. № 1. С. 264–271. URL: <https://www.business->

inform.net/export_pdf/business-inform-2021-1_0-pages-264_271.pdf

44. Щодо оптимізації процесів бюджетного прогнозування та планування в Україні: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua>

45. Юрій С. І. В., Дем'янишин Б. Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави: сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи. *Світ фінансів*. 2010. № 4. С. 7–27.

46. Яшина Н. І. Теоретичні і методичні основи управління бюджетом: ризики дохідної частини бюджету. *Фінанси і кредит*. 2004. № 8 (146). С. 12–18.

47. Ahmad E., Brosio G. *Handbook of Fiscal Federalism*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2006.

48. Balancing Control and Flexibility in Public Budgeting: A New Role for Rule Variability (Di Francesco & Alford, 2016). Singapore: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-981-10-0341-7

49. Bird R. M., Smart M. *Intergovernmental Fiscal Transfers: Principles and Practice*. Washington, DC: World Bank, 2002.

50. Budgets as Dynamic Systems: Change, Variation, Time, and Budgetary Heuristics (Kiel & Elliott, 1992). *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2(2): 139–156. DOI: 10.1093/oxfordjournals.jpart.a037118

51. Erlen T. Federalism as Compared to What: Sorting out the Effects of Federalism, Unitary Systems and Decentralization. *Jus Politicum*, 2021

52. From Performance Budgeting to Performance Budget Management: Theory and Practice (Ho, 2018). *Public Administration Review*, 78(5): 748–758. DOI: 10.1111/puar.12915

53. Good Practices for Performance Budgeting. Paris: OECD Publishing. 2019. DOI: 10.1787/c90b0305-en

54. Janeš, A., Faganel, A. (2013). Instruments and methods for the integration of company's strategic goals and key performance indicators. *Kybernetes*, 42(6), 928–942. DOI: 10.1108/k-08-2012-0022

55. Key performance indicators for business models: a systematic review and catalog. (2023). *Information Systems and e-Business Management*, 21, 753–794.

DOI: 10.1007/s10257-023-00650-2

56. Monitoring Mechanisms and Budget Variances: Evidence from the 50 Largest US Cities (Lim, 2025). *Journal of Risk and Financial Management*, 18(9): 500. DOI: 10.3390/jrfm18090500

57. Musgrave R. A., Musgrave P. B. *Public Finance in Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill, 1989. 627 p.

58. The economy of Bulgaria and the European Union in the global word: *Collective Monographs of Scientific Articles*. UNCC. Sofia, 2018. 359 p.

59. Vlček, J., Roger, S. Macro-financial modeling at central banks: Recent developments and future directions. IMF Working Paper N12/21. 2012. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Macrofinancial-Modeling-At-Central-Banks-Recent-Developments-and-Future-Directions-25663>

60. Watts R. L. Comparative Conclusions. In: *Comparative Federalism: Global Dialogue on Federalism*, Vol. 2. Ottawa: Forum of Federations, 2005

ДОДАТКИ